

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії,
кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства

**РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВOPУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБУТОМ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ
РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ**

Методичні рекомендації

Дніпропетровськ – 2013

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: методичні рекомендації / Укладачі: Г. С. Бідняк, Н. В. Павлова, І. В. Пиріг, В. І. Слипченко, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська, Н. П. Черняк. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 64 с.

Рецензенти:

Тертишник В.М. – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Лускатов О.В. – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Гриза О.В. – перший заступник начальника ГУМВС – начальник Слідчого управління ГУМВС України у Дніпропетровській області.

Рекомендовано до друку кафедрами криміналістики, судової медицини та психіатрії, кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
(протокол № 6 від 15.11.2013 року)

© Бідняк Г.С., 2013
© Павлова Н.В., 2013
© Пиріг І.В., 2013
© Слипченко В.І., 2013
© Чаплинський К.О., 2013
© Чаплинська Ю.А., 2013
© Черняк Н.П., 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків	6
1.1. Предмет злочинного посягання	6
1.2. Способи вчинення злочину та слідова картина	16
1.3. Особа злочинця	24
РОЗДІЛ 2	
Особливості розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків	27
2.1. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та програма дій слідчого щодо їх вирішення	27
2.2. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63

ВСТУП

Боротьба зі злочинністю в останні роки стала одним із головних державних завдань на шляху економічного та соціального становлення незалежної України. Зростання кількості злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів завдає не лише матеріальних, але й моральних втрат суспільству і державі, заподіює непоправної шкоди здоров'ю людей.

Злочинність, яка пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів прийняла таких розмірів, що правові норми та форми протидії вже не завжди можуть ефективно впливати на боротьбу з цим антисоціальним явищем. Статистичні дані свідчать, що найбільш розповсюдженими злочинами у сфері незаконного обігу наркотиків є незаконне виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів з метою збуту (ст. 307 КК України) або без такої (ст. 309 КК України). За даними МВС України за 11 місяців 2012 року з загальної кількості – 45335 злочинів у сфері обігу наркотиків, 14363 кваліфіковано за ст. 307, 24065 – за ст. 309 КК України. При цьому вилучено більше 5 тон наркотичних речовин. Кожний з цих злочинів, незалежно від мети, є своєрідним віддзеркаленням стану наркозлочинності в Україні, яка у багатьох випадках є організованою, або, так званим, наркобізнесом. У структурі організованої злочинності кожна стадія взаємопов'язані та чітко розподілені між виконавцями: від вирощування або виготовлення наркотичної сировини до її збуту споживачу. Тому проблема боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів набуває важливого державного значення. На даний час відбувається стрімка експансія наркотизму, що охоплює практично усі континенти та прийняв вигляд глобальної загрози людству.

Такі масштаби і темпи поширення наркозлочинності створюють реальну загрозу життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави, оказує негативне вплив на фізичне і моральне здоров'я нації, соціальну стабільність українського суспільства, призведе до неминучої деградації окремої

особистості, а також є криміногенним фактором, який сприяє вчиненню інших видів злочинів. Значна увага приділяється профілактиці цих явищ, лікуванню і реабілітації осіб, які вживають наркотики без призначення лікаря, контролю за виробництвом і розподілом наркотиків, а також міжнародному співробітництву з питань боротьби із незаконним обігом наркотиків.

Разом з тим, боротьба з наркобізнесом взагалі і розслідування злочинів щодо незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання і збуту наркотичних засобів зокрема, потребують удосконалення. Останнє обумовлене специфікою таких злочинів, розмаїттям способів учинення і приховання їх, багатоепізодністю злочинної поведінки злочинців. Тому доцільно досліджувати та вдосконалювати існуючі криміналістичні методики розслідування зазначених злочинів.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ

1.1. Предмет злочинного посягання

Незаконний обіг наркотичних засобів охоплює всі злочини, вчинені з прямим наміром і пов'язані з процесом обігу наркотичних засобів, що є закінченим циклом операцій – від незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання наркотиків до їх реалізації споживачу.

В узагальненому вигляді можна виділити такі варіанти незаконного обігу наркотиків: 1) виготовлення і реалізація в Україні; 2) виготовлення в Україні й контрабандне вивезення за кордон, переважно в країни Європи, Центральної Азії та СНД; 3) контрабандне ввезення з-за кордону і реалізація в Україні; 4) контрабандний транзит через територію України.

В Україні кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, встановлена статтями 305-322 КК України. Усі ці злочини належать до числа посягань на здоров'я населення і суспільної моральності, що і становить їх загальний об'єкт. У переліку випадків об'єктом, крім того, може бути власність у будь-якій її формі, нормальна діяльність установ, що працюють із наркотиками, монополія держави або уповноважених органів на виготовлення наркотиків і вирощування культур, що містять наркотики. Кожний із цих видів злочинів має свою криміналістичну характеристику. Проте всіх їх об'єднує те, що злочинці мають справу з наркотичними, психотропними речовинами або прекурсорами.

Предметом злочинного посягання злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, є *наркотичні засоби*, під якими розуміють рослини, сировину або речовину природного, синтетичного і напівсинтетичного походження (фізична ознака), що мають властивість впливати на центральну нервову систему, призводять до стану особливого сп'яніння і наркотичної залежності (медична ознака), класифікуються в міжнародних конвенціях,

спеціальних нормативних актах і віднесені до зазначеної категорії Комітетом по контролю наркотиків Міністерства охорони здоров'я України (юридична ознака), а зловживання ними ставить під загрозу народне здоров'я (соціальна ознака). Законодавець визначає наркотичні засоби як включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Психотропні речовини – це будь-які природні й синтетичні речовини та матеріали, що здійснюють стимулюючий або депресивний вплив на нервову систему, викликають галюцинації, порушення моторної функції, мислення, сприйняття або настрою, призводять до стану залежності, класифікуються в міжнародних конвенціях і віднесені до цієї категорії Комітетом (наприклад, ЛСД-25, ДЕ, мескалін, фенолін пентобарбітал, седуксен, феназепам та ін.).

Прекурсори – це речовини та їх солі, які класифікуються в міжнародних конвенціях як хімічні матеріали, що використовуються для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, а також хімічні речовини та їх солі, що використовуються з тією самою метою і віднесені до зазначеної категорії Комітетом. До них належать такі хімічні речовини та їх солі, як ефедрин, ергометрин, лезергінова кислота, псевдоефедрин, фінілацетон та ін. Прекурсорами так само визнаються ангідрит оцтової кислоти, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана кислота та ін.

Наркотичні засоби залежно від джерел їх походження доцільно поділяти на три групи: 1) наркотичні засоби рослинного походження; 2) наркотичні засоби синтетичного походження; 3) наркотичні засоби напівсинтетичного походження.

Наркотичні засоби рослинного походження, що найбільш розповсюджені на Україні поділяються на: а) одержувані з різних видів рослин маку (макова соломка, опій, опій-сирець, екстрактний опій); б) одержувані з конопель (марихуана, гашиш, гашишна олія).

До синтетичних наркотиків належать речовини, що не зустрічаються в природі, водночас у більшості випадків є структурними аналогами наркотиків

природного походження. Частина з них застосовується в медицині як лікарські препарати. Найбільш поширеними є первітин, метадон, фенциклідин, триметилфентаніл, ЛСД, структурні аналоги мескаліна та амфетаміна – ДОМ, ДОВ, ТМА, STP та ін.

Напівсинтетичні наркотики виготовляються з природного алкалоїду шляхом простої транскрипції. До них належать героїн, гідроморфон, оксикодон, еторфін і діпренорфін, одержувані з тебаїну та ін. Найбільш поширеним є героїн – один із похідних опію, одержуваний шляхом хімічної реакції (ацетилюванням) із морфіну.

Усі наркотичні засоби за ступенем їх небезпеки згідно з Єдиною конвенцією (1961) поділяються на чотири групи. До першої належать: морфій або морфін (алкалоїд опію) та інші препарати, виготовлені з опійного маку; героїн; синтетичні препарати з морфіноподібними властивостями. Друга група поєднує різні стимулятори центральної нервової системи – кокаїн, кофеїн, первітин, ефедрин та ін. Третя – барбітурати та інші снотворні (заспокійливі) речовини, зокрема – барбаміл, етамінал-натрій, барбітан-натрій. Четверта група поєднує речовини, що добуваються з конопель, а також речовини з подібними їм властивостями (наприклад, марихуана). Вважаємо, що градацію наркотичних засобів за ступенем їх наркогенності слід застосувати і в українському законодавстві, що дозволить урахувати досить широкий діапазон впливу наркотичних засобів на організм людини: швидкість і міру звикання до них та інші.

Розгляд усіх існуючих наркотичних засобів виходить за межі нашого дослідження, проте вважаємо необхідним дати опис тих, що найчистіше зустрічаються у слідчій практиці.

Як свідчить статистика, в Україні «найпопулярніший» наркотик – макова солома. Статистичні дані підтверджуються і проведенням вивченням архівних кримінальних справ (за дослідженням О.В. Одерія), у 89 % яких предметом безпосереднього посягання була макова солома, у 6 % – продукти її переробки.

Макова солома – це всі частини (як цілі, так і подрібнені, як висушені, так і не висушені, за винятком дозрілого насінню) усіх сортів маку снотворного, зібраного будь-яким способом, що містять наркотично активні алкалоїди опію. Переробка висушених коробочок і стебел маку за допомогою м'ясорубки, кавомолки, кулькового млина, шляхом розтирання у ступці дає можливість отримати подрібнену солому рослини маку. Колір макової соломи залежить від часу збирання і набуває від світло-жовтого до темно-зеленого і від жовтого до коричневого забарвлення. Таким чином, джерелом цього наркотичного засобу є нарковмісна рослина – мак. У СРСР був прийнятий умовний поділ снотворного маку на опійний та олійний. Обидві форми містять наркотично активні алкалоїди, але у сортах опійного маку їх, як правило більше. На території колишнього СРСР росте близько 50 сортів з макових (Papaveraceae). Майже всі відомі сорти маку містять фізіологічно активні речовини, що мають наркотичну дію і використовуються для виготовлення наркотиків. Цікаво зауважити, що якщо з медичною метою для виготовлення лікарських препаратів використовуються лише стінки плодів, у яких накопичуються такі алкалоїди як морфін, кодеїн, папаверин, то для виготовлення наркотичних засобів кустарним способом використовується вся вегетативна система, крім кореневища, що пояснюється концентрацією у верхній частині стебла маку завдовжки біля 20 см основної маси наркотичного засобу – морфіну (0,1-0,25%).

Опій і екстракційний опій – це наркотики, одержані шляхом переробки молочного соку недозрілих коробочок маку, що містять морфін, кодеїн, тебаїн. Висушений (тобто той, зсівся) молочний сік і називається опієм. Концентрація морфіну в залежно від сорту маку, коливається від 5 % до 20 %. Екстракційний опій (екстракт макової соломи) – засіб, отримуваний з макової соломи будь-яким способом добування (екстракції) наркотично активних алкалоїдів водою або органічними розчинниками. Зовнішньо названі наркотики можуть мати вигляд твердих безформних грудок і таблеток – від темно-коричневого до чорного, рідини – від коричневого до темно-коричневого кольору.

Інколи злочинці використовують ацетильований опій – наркотичний засіб, одержаний з опію, що містить у своєму складі, крім алкалоїдів, моноацетилморфін, діацетил-морфін, ацетилкодеїн або їх суміш. Зовнішній вигляд наркотика: рідина темно-коричневого або жовтого кольору, що має характерний запах. Ураховуючи, що основний алкалоїд опію – це морфін, розглянемо його ознаки. Морфін медичною промисловістю випускається у вигляді таблеток (морфіну гідрохлорид); у вигляді 1%-го і 5%-го розчинів у ампулах і 1%-го розчину у шприц-тюбику, а також може зустрічатися у вигляді порошку. Таблетки (порошок) білого кольору, розчини у ампулах і шприц-тюбику – безбарвні або ледь жовтуваті рідини.

Героїн – напівсинтетичний наркотичний засіб, похідний морфіну, який за наркотичною активністю перевищує його в декілька разів. Героїн являє собою порошок різних кольорів – від білого до коричневого (залежно від ступеня очищення). Часто використовується разом із наповнювачами – борошном, крохмалем, а також деякими лікарськими засобами – барбітуратами, метакврлоном, новокаїном та ін. Важливо зауважити, що героїн, хоч і напівсинтетичний засіб, але державною фармацевтичною промисловістю не випускається.

Наступна група «популярних» наркотичних засобів має пряме відношення до наркотиковмісної рослини – **конопель** (*Cannabis*), що містить наркотично активний компонент тетрагідроканнабінол. Для виготовлення наркотика придатні практично всі сорти конопель, що зростають на території України, проте у посівних культурних сортах конопель вміст тетрагідроканнабінолу менший, ніж у дикорослій. Плоди конопель (насіння) наркотичного інгредієнта не містять і до наркотичних засобів не належать. Коноплі є сировиною для виготовлення наркотичних засобів. Залежно від часу і способу збирання, а також способу переробки розрізняють три наркотичні засоби з конопель: марихуану, гашиш і гашишну олію.

Марихуана – це суміш висушених або не висушених верхівок рослин з листям і залишками стебла будь-яких сортів конопель без центрального стебла,

інколи з певною кількістю насіння. Така суміш містить тетрагідроканнабіноли і має своєрідний пряний запах, притаманний коноплям. Колір – світло-зелений, зелений, рідко – коричневий, залежно від часу і методу переробки сировини. Якість марихуани залежить від місця зростання конопель, місця збирання і навіть від години, коли збирався «врожай».

Гашиш (анаша, смола каннабісу) – спеціально виготовлена суміш смоли і пилку конопель або суміш, виготовлена шляхом переробки (подрібненням, пресуванням і т. д.) верхівок конопель з різними наповнювачами. Незалежно від того, яка форма надана суміщу – таблетки, спресовані плиточки, пасти та інші, – вони містять тетрагідроканнабінол. Колір гашишу – від світло-зеленого до коричневого. Має характерний запах.

Гашишна олія – розчин чи в'язка маса, одержана з частин рослин і видів сортів конопель шляхом добування (екстракції) різними розчинниками або жирами. Це речовина темно-коричневого або майже чорного кольору зі специфічним запахом конопель.

Ми розглянули наркотичні засоби, що складають основну масу наркотиків, які знаходяться в обігу в Україні, але цей список розширюється «наркобізнесменами», в результаті чого на українському наркоринку з'являються нові наркотики.

Кокаїн – це порошок або паста, одержані з листя рослини коки, що росте у Південній Америці, Африці, на островах Цейлон і Ява. Порошок білого кольору, паста – білого, кремового чи бежевого кольору. У медичній практиці застосовують лікарський препарат – кокаїну гідрохлорид. Це безбарвні голчасті кристали або білий кристалічний порошок, гіркий на смак, який викликає при нанесенні на язик відчуття заніміння (стерплості).

Особливе занепокоєння викликає **крек** – похідне кокаїну, що відзначається високим ступенем звикання. Після першого прийому цього наркотику вже через 5–10 хвилин настає ефект звикання, і людина стає наркоманом. Наркотик зустрічається у вигляді розчинів і в твердому стані, зазвичай жовтуватий або безбарвний. При вживанні креку характерна більш

тривала депресія, ніж при вживанні інших кокаїновмісних препаратів. Крек викликає необоротні зміни у легенях, а також «кокаїнові психози», включаючи параноїдальні реакції, галюцинації, підвищену схильність до вчинення насильницьких дій.

Що стосується психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – то їх визначають як включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та чинити депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему, або викликати порушення сприйняття, або емоцій, або мислення, або поведінки – і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. Психотропні речовини мають свою медико-фармакологічну специфіку. За своїми властивостями вони чинять стимулюючий або депресивний вплив на центральну нервову систему, викликаючи галюцинації або порушення моторної функції, мислення або поведінки, сприйняття чи настрою.

Прекурсори визначаються як речовини та їх солі, що використовуються у процесі виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють. Нині у міжнародному обліку перебувають понад 100 наркотиків і така ж кількість психотропних речовин, а також прекурсорів. Усі вони класифіковані у відповідних списках або таблицях.

Критеріями класифікації є дві взаємопов'язані ознаки: а) ступінь шкідливості наслідків, які може викликати той чи інший наркотик або психотроп при зловживанні ним; б) інтерес, який та або інша речовина становить для використання з медичною метою. Залежно від цього визначена і суворість заходів контролю над відповідними наркотичними засобами та

психотропними речовинами, і суворість покарання за порушення встановленого режиму.

Медичні джерела серед психотропних та близьких до них за дією ліків виділяють такі групи:

1. Нейролептики. Вони чинять заспокійливу, гальмівну, пригнічувальну дію на центральну нервову систему.

2. Аксиолітичні препарати (малі транквілізатори – психофармакологічні засоби, що знижують почуття тривоги, занепокоєння, страху. Такими є: а) мепробомат (мепротан, андаксин) – перший транквілізатор, який увійшов у клінічну практику; б) амізил (бенактизин); в) оксазепам (тазепам, нозепам та ін.); г) діазепам (седуксен, валіум, реланіум) та інші.

3. Антидепресанти – група психотропних препаратів, що використовуються для терапії депресій різного генезу. Основною властивістю цих препаратів є їх здатність впливати на знижений настрій. До них відносять: а) амітриптилін (триптизол, даміден, елавіл та ін.); б) фторазацин; в) піразидол; г) азафен; д) оксилідин; є) меліпрамін (імізин, іміпрамін, тофраніл) та інші.

4. Психодизлептики зумовлюють різні психічні розлади – галюцинації, порушення свідомості, неадекватну поведінку. Такі препарати не застосовують при лікуванні психічних захворювань, але вони можуть бути використані як наркотик і як бойові отруювальні речовини. Це похідні лізергінової кислоти, триптаміну, фенілетиламіну та ін.

5. Нормотиміки – група психотропних речовин, що нормалізують настрій, виділена недавно у зв'язку із застосуванням у клінічній практиці лікування солями літію. Серед препаратів цієї групи ноотропів слід назвати: а) літію карбонат; б) літію оксибутират; в) літію-ретард; г) мікаліт.

6. Ноотропи мають здатність нормалізувати процеси тканинного обміну в центральній нервовій системі. Основним проявом дії ноотропів є поліпшення процесів навчання і пам'яті при їх порушенні. Такими препаратами є: а) аміналон (гамалон); б) піридитол; в) пантогам; г) пірацетам (ноотропіл) та інші.

7. Психостимулятори їх застосовують при млявості, загальмованості у хворих з пограничними станами. Вони стимулюють інтелектуальну Діяльність, прискорюють процеси мислення, знімають втому, сонливість. Психостимуляторами є синдокарб, сиднофен.

Проведене опитування практичних працівників ОВС свідчить, що у більшості випадків безпосереднім предметом посягання були психотропні лікарські препарати з діючою речовиною діазепам та феназепам (Phenazepam).

У зв'язку з тим, що в останній чар наркобізнес набирає міжнародного характеру, в Україні з'являються нові види психотропів. За даними ООН та Інтерполу Україна з її зручним геополітичним становищем, нестабільністю соціально-економічної сфери, певною прозорістю кордонів становить стійкий ринок збуту і транзитного переміщення наркотиків, психотропних речовин наркомафіями Італії, Колумбії, Пакистану та ін. В Україні традиційні наркотики (макова солома та її похідні, маріхуана) поступово витісняються більш важкими – героїном, кокаїном, ЛСД, амфетаминами, які набагато дорожчі.

ЛСД (діетиламід лізергінової кислоти) – синтетичний засіб, найсильніший із усіх галюциногенних препаратів. Одна унція чистого ЛСД містить кількість психоактивної речовини, достатню для 300 000 доз, при середній дозі в 50-100 мкг. ЛСД виготовляється з лізергінової кислоти – речовини, яку одержують з червоного ріжка, що паразитує на житі, або з хімічної речовини – амідю лізергінової кислоти. Нелегально виготовлений ЛСД являє собою речовину без кольору, смаку і запаху. Зустрічається у вигляді прозорого розчину, порошку, таблеток, тонких Желатинових квадратів або різнобарвних марок, що нагадують поштові (їх основа просочена розчином наркотику). ЛСД зазвичай приймають усередину.

Амфетаміни (Amphetamine, Amphetamin, Bensedrin, Fenamin, Fenopramin, Isomin, Stimulan та ін.) – синтетичні засоби, що стимулюють центральну нервову систему. Група хімічних речовин, називаних амфетаминами, була синтезована в 1880-х роках, але не використовувалася в медицині до 1920-х років, Амфетаміни випускаються у формі таблеток білого кольору, капсул,

рідини, а також зустрічаються у вигляді порошку білого або світло-коричневого кольору.

«Екстазі» – група похідних амфетаміну, для яких з метою реклами вигадане манливе ім'я. Зустрічаються у вигляді різнобарвних таблеток різноманітної форми. Вживають їх тільки усередину.

Раніше ми зазначали, що речовини, які використовуються у процесі виготовлення наркотичних та психотропних речовин, законодавцем визначені як прекурсори. Перелік прекурсорів обмежений на даний період 23 речовинами. Всі вони (за винятком ефедрину, який одержують з рослини «ефедра») є препаратами, що виготовляються шляхом синтезу різних хімічних продуктів, які не містять наркотиків і психотропів. Самі по собі вони не є сировиною, з якої безпосередньо виготовляються наркотичні речовини (як, наприклад, це робиться з макової та конопляної соломи). Щоб одержати з прекурсорів синтетичні наркотичні або психотропні речовини, необхідно здійснити синтезування різних хімікатів. Саме з цієї причини прекурсори, на відміну від наркотиковмісної сировини, виділено у самостійний предмет міжнародного контролю. Виходячи з відмінних властивостей, прекурсори поділяють на дві самостійні групи: а) хімічні речовини та їх солі, під час переробки яких одержують синтетичні наркотичні або психотропні речовини; б) розчинники, окислювачі та інші хімікати промислового або побутового призначення, які використовуються в процесі виготовлення наркотичних або психотропних речовин. Розглянемо деякі з них.

Ефедрин – білий порошок із гірким смаком, кристалики якого мають подовжену форму. Може зустрічатися у вигляді розчину в ампулах із маркіруванням «Ефедрин». Також ефедрин міститься, в сумновідомому препараті «Солутан» і в мазі «Сунореф». Як прекурсор він використовується при виготовленні ефедрону (меткатинон) – синтетичного наркотику у вигляді прозорої або трохи каламутної рідини. Ефедрон виготовляється з ефедрину навіть у домашніх умовах з використанням кухонного посуду. Ефедрин незаконно екстрагується у кустарних лабораторіях з ефедри (Ephedra) –

дикорослої рослини, яка на великих площах у Киргизстані та у гірських районах Казахстану.

До другої групи прекурсорів належать ангідрид оцтової кислоти, антранілова кислота, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, метилетилкетон, піперидин, сірчана кислота, соляна кислота, толуол, фенілоцтова кислота, а також: а) солі всіх перелічених речовин у разі, коли існування таких солей можливе; б) речовини, що містять не менш як 10 відсотків таких прекурсорів, як ацетон, етиловий ефір, метилетилкетон та толуол, підлягають тим же заходам контролю, що й прекурсори. Як свідчить практика, серед означених прекурсорів найбільш популярними є ангідрид оцтової кислоти, ацетон та калію перманганат.

Важливо зауважити, що тип предмета безпосереднього посягання, з яким були вчинені конкретні злочинні дії, має криміналістичне значення. Наприклад, у районах, де поширена дикоросла ефедрa (Киргизстан, Казахстан, зустрічається і в Україні) відбувається її збирання. Локалізація пошуку визначається сортом, видом цієї рослини, який нерідко прямо виводить слідчого на район її зростання. Ці відомості дозволяють виявити особу або злочинну групу, що займаються розповсюдженням цієї природної психотропної сировини.

Таким чином, інформація про предмет безпосереднього посягання дозволяє вирішувати багато оперативних та слідчих завдань на досудовому слідстві.

1.2. Способи вчинення злочину та слідова картина

Вчинення злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в залежності від способу вчинення злочину приводить до виникнення безлічі різноманітніших слідів, що поряд з іншими джерелами інформації дозволяють не тільки правильно кваліфікувати вчинене, але й вибирати засоби і методи для розкриття та розслідування цих злочинів. Дані про сліди й одержувана у зв'язку з цим інформація є необхідною

умовою забезпечення всебічного, повного, об'єктивного дослідження обставин розслідуваного злочину. Переважна більшість досліджуваних злочинів, як правило, вчинюється з попередньою підготовкою. Дії для підготування злочину включають: вибір місця і способу вчинення злочину; вибір засобів для виготовлення наркотиків; вибір місця для зберігання наркотиків; вибір об'єкта для їх збуту; розроблення плану вчинення злочину; підбір співучасників і розподіл ролей.

Дії з безпосереднього вчинення аналізованих злочинів диференціюються на декілька різнопланових способів, що утворюють самостійні склади злочинів: незаконне виготовлення, придбання, у тому числі шляхом розкрадання, крадіжок; зберігання, перевезення, пересилка, збут наркотичних засобів; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів. Особливістю незаконного обігу наркотичних засобів є те, що окрема злочинна діяльність (наприклад, незаконне виготовлення, контрабанда і придбання) може бути як самостійною, так і паралельною, пов'язаною воедино підсистемою.

Дії з *безпосереднього виготовлення наркотичних засобів* обумовлені особливостями виду наркотику. Тут можна виділити такі чотири групи: 1) незаконне виготовлення наркотиків шляхом витягу з медичних препаратів; 2) виготовлення наркотиків із незаконно вирощених наркомістких культур; 3) виготовлення наркотиків із сортів маку і коноплі; 4) виготовлення синтетичних наркотиків хімічним шляхом.

При виготовленні наркотиків кустарними способами застосовуються: розтирання зеленої маси; просіювання або пропарювання пилку коноплі; підсмажування пилку коноплі або готової анаші на соняшниковій олії; з'єднання різних компонентів медичних препаратів; відварювання анаші або маку на молоці; заварювання листів коноплі або голівок маку як чаю; просочування маковим соком тампонів марлі або інших матеріалів; виготовлення настойки із соломи маку та ін.

Існує також низка способів виготовлення синтетичних засобів. Виготовлення синтетичних і напівсинтетичних наркотиків здійснюється в

підпільних лабораторіях. Водночас особливість такого синтетичного наркотику як триметилфентаніл (він у 2,5 раза отруйніший, ніж ціаністий калій) полягає в тому, що при виготовленні його в підпільних лабораторіях здійснюються тільки останні з 15 циклів виробництва наркотику, а напівфабрикати, як правило, виготовляються в легальних лабораторіях. Синтез триметилфентанілу досить складний, оскільки виготовляють його в декілька прийомів, кожний із яких може тривати безупинно більше трьох діб.

У разі незаконного *зберігання наркотиків* або психотропних речовин найбільш типовими місцями їх приховування є: житлові й підсобні приміщення (горища, підвали); предмети меблів (шафи, ніжки і щаблини столів і стільців); різні побутові предмети (телевізори, радіоприймачі, фотоапарати, дамські косметички, книги тощо); одяг (кишені, спеціальні схованки в рукавах, під вишивкою і дрібними аплікаціями на сукнях, пояси для панчіх); протези; перуки та ін.

Джерелами інформації про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори найчастіше бувають: а) фармацевтичні препарати в ампулах, таблетках, порошках, настояках у фабричних упаковках або без них; б) наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори кустарного виготовлення або напівфабрикати, а також хімічні реактиви; в) пре мети, які могли використовуватись для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: м'ясорубки, кавомолки, ножі; посуд зі слідами нашаруваннями, мікрочастинами наркотиковмісних та психотроповмісних рослин, лікарських препаратів та прекурсорів; сита зі слідами рослинного пилку або частин цих рослин; важкі предмети, використовувані як прес; ковдри, клейонки, поліетиленова плівка, над якими могли б просіювати конопляну полову; ваги, різноваги; лабораторне обладнання; г) відходи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин – головки маку, лушпиння від них, солома від конопель, ефедри та ін.; г) пристосування для вживання наркотиків та психотропів (трубки, шприци та ін.); д) спеціалізована література з області хімії, фізики, фармації або чорнові записи аналогічного спрямування; є)

пристосування для набивання гільз; ж) сліди вживання наркотиків або психотропів (залишки в трубках, попіл, недопалки, порожні ампули, пакування від наркотичних та психотропних лікарських засобів та препаратів, запах та ін.); и) бинти, марля, інша тканина з плямами жовтого, бурого кольорів; к) речі, які могли служити платою за наркотичні засоби, психотропні речовини чи прекурсори або за відвідування місць, для незаконного їх вживання; л) листування, поштово-телеграфна кореспонденція, записники і телефонні книжки та інші документи.

Ознаками функціонування підпільних лабораторій можуть виступати:

1) зосередження в одному місці специфічного запаху (ацетону, аміаку, хлороформу, бензину та ін.) і наявність прекурсорів, реагентів, розчинників, устаткування; 2) відносна дешевизна наркотиків в окремій місцевості порівняно з їх вартістю в найближчих районах; 3) працююче вентиляційне устаткування, особливо в холодну пору року (холодну погоду); 4) споживання великої кількості електроенергії, води, газу їх користувачами; 5) одержання адресатами посилок як об'ємних, так і стандартних, але у значній кількості; 6) бібліотечні замовлення на фармацевтичну і наукову інформацію, книги, журнали тощо на відому тематику; 7) замовлення у великих кількостях хімічних компонентів, устаткування (інформацію можна одержати від виробників, постачальників, оптових торговців, осіб, які займаються монтажем і настроюванням устаткування в приміщеннях замовника), реактивів, розчинників, лабораторного устаткування, агрегатів для виготовлення таблеток, ампул.

Під час **перевезення** в автотранспорті наркотики зазвичай зберігаються під ковпаками коліс, під сидіннями, в акумуляторах і під ними, у декоративних подушках, у бензобаках, виїмках під запасними колесами та в інших місцях. Під час перевезення іншими транспортними засобами злочинці використовують ручну поклажу, валізи з подвійним дном, скляну тару.

При незаконному перевезенні, пересиланні, тобто переміщенні наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, сліди злочину локалізуються: а) у місцях переховування наркотичних засобів, психотропних

речовин чи прекурсорів автомобілі (подвійне дно в салоні, у паливному бакові, на шасі, у кузові; за декоративною панеллю, в колесах, у тому числі й запасному, в інших місцях; б) у місці переховування наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів у поїздах, аеро- та морському транспорті (використання їх конструктивних особливостей); в) у особистих речах злочинця, та місцях, що використовуються при фізичному способі приховання «товару». За значимо, що слід звертати увагу на: а) дефекти швів, зчленувань частин настилу підлоги кузова (фургона) автомобіля, металевої і пластмасо; апаратури різних вузлів транспортних засобів; б) сліди на поверхні попільниці, пригвинченої до спинки сидіння салону автобуса, під якою було виявлено пакет з наркотиками; в) сліди свердління, розрізи, розпили, нашарування при зварюванні, сліди металізації; г) сліди утворення дерев'яної стружки при виготовленні схованок у дерев'яних частинях транспортного засобу.

У цьому зв'язку можуть представляти певний інтерес сліди фарбування деяких місць, нові частини в транспортному засобі, сильне забруднення вузлів і механізмів, наявність нових дверних петель, виймання або додання частин у вузлах, замінені гвинти тощо. Необхідно особливо звертати увагу на місця зі свіжою фарбою у валізах, ручні поклажі, свіжі подряпини на замках, заклепках, шматки різного забарвлення свіжонаклеєного паперу, тканини тощо.

Можливими ознаками приховування наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів є порушення цілісності різних предметів: наявність слідів розбирання електропобутових приладів, радіо-, теле-, відеоапаратури; маскування слідів розкриття різних предметів приладів, слідів лакування, підфарбування, заклеювання; сліди пристосування різних пакувань предметів побуту, продуктів харчування для приховування психотропів, що виявляються у вигляді свіжих подряпин, закривання стиків, на тубиках зубної пасти, крему, консервів і таке ін.

Ознаками приховування «товару» на тілі, в особистому багажі і ручній поклажі, в одязі, взутті і особистих речах можуть бути сліди ремонту одягу і взуття, бинти або пов'язки на окремих частинах тіла тощо.

Як правило, при незаконному переміщенні наркотиків правопорушника видає його незвичайна поведінка. Найчастіше людина поводиться неприродно, хвилюється, нервується або ж знаходиться в неприродно збудженому стані. Іноді пасажир намагається створити видимість «щирості», поводиться послужливо, лестиво, або ж навпаки, виявляє підвищену роздратованість, знервованість. Деякі злочинці ясно виявляють свої побоювання й страх викриття виразом обличчя, мімікою, жестами, непевністю у відповідях і т. п.

В окремих випадках рухи злочинця скуті, він намагається різко не рухатися, оскільки боїться випадково відірвати плівку скотчу, прикріплену до тіла з «товаром». Часто злочинця видає скована хода, тому що сторонні предмети, поміщені в природні порожнини людського тіла, створюють незручність і почуття дискомфорту.

Люди, що перевозять ковтальним способом наркотичні засоби, психотропні речовини чи прекурсори, протягом тривалого часу не їдять, не ходять у туалет, знаходяться в стані прострації. Наприклад, якщо контрабандист сідає в столиці будь-якої держави Африки та летить транзитом через Київ, і оскільки шлунок у нього повний, то природно, він протягом тривалого часу не їсть, не п'є, не відправляє природні потреби. Таку інформацію можна одержати від екіпажу, що дозволить «вирахувати» злочинця, що переміщає наркотики ковтальним способом [8, 85-86]. При цьому варто враховувати, що у випадку розгерметизації упаковки пасажир неприродно блідніє або червоніє, у нього з'являється сонний, скляний погляд. Також «ковтача» характеризують і такі ознаки, як: а) перебування злочинця в країні-виробнику наркотиків або психотропних речовин та прекурсорів; б) його прямування в країну-споживач або в країну – перевалочний пункт; в) короткочасна, поїздка. Крім того, слід звертати увагу на наявність у багажі пасажира: а) гумових контрацептивів, презервативів, кульків, обрізків

хірургічних рукавичок; б) препаратів, що знижують кислотність шлунку; в) фруктових соків, оливкової, соняшnikової, кокосової олії; г) шовкових ниток, крему, мазі, вазеліну; д) заспокійливих ліків для зняття болю.

Пересилка поштою здійснюється в бандеролях, посылках із різними продуктами. Наркотики приховують серед насіння соняшнику, в упаковках з-під годинників, сигарет і та ін. При пересиланні поштою наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів сліди треба шукати у приміщеннях зв'язку у вигляді: а) документації на відправлення, одержання посилок, бандеролей, листів, телеграм; б) засобів нестандартної упаковки посилок, бандеролей; в) характерних слідів пакувальних матеріалів плями, патьоки, запах і т. ін.; г) за місцем проживання відправника отримувача треба шукати листи, адреси, телеграми, пакувальні матеріали і, зрозуміло, наркотичні засоби, психотропні речовини т прекурсори; г) при затриманні на місці злочину під час доставки наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів збувальником їх сліди можуть бути на одягові, в природних порожнинах тіла людини, а також поблизу місця затримання особи, що перевозила товар, який вона могла викинути перед затриманням.

При вчиненні **злочинів, пов'язаних із порушенням правил виготовлення**, перероблення, зберігання, обліку, відпуску, реалізації, продажу, розподілу, перевезення, пересилки, придбання, використання, ввезення, вивезення або знищення наркотичних засобів або психотропних речовин, існують такі найбільш характерні ознаки порушення: виписування рецепта не на спеціальних бланках; виписування рецепта медсестрою або іншою неналежною особою (підпис лікаря іноді буває виконаний іншим почерком); відсутність підпису лікаря або головного лікаря або оформлення рецепта різними почерками; невідповідність змісту печатки і штамп па установи охорони здоров'я або особистої печатки лікаря; виписування двох або більше наркотичних засобів на одному рецепті тощо.

Способи розкрадань наркотичних засобів можуть бути такими: а) виписування рецептів на вигаданих хворих і осіб, яким не прописане

медичне споживання наркотичних засобів; б) заміна наркотиків в ампулах та інших ємкостях іншими речовинами; в) фіктивне списання наркотичних засобів на наукові дослідження, лікування онкологічних або інших категорій хворих; г) оформлення підроблених документів на знищення медикаментів, що містять наркотики, з простроченими термінами зберігання.

При розкраданні наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів шляхом крадіжки чи розбою, матеріальні джерела інформації зв'язані з несанкціонованим проникненням злочинця у сховище, його зламом, руйнуванням, знищенням перешкод з використанням технічних засобів або без них (видавлювання, зруйнування вітринного скла рукою, ногою). Основними джерелами інформації у цьому разі є: а) сліди проникнення у приміщення: сліди зламу, відтискування, перепилування засувів, сліди відмичок на деталях засувів, порушення системи сигналізації, металеві ошурки, уламки скла; б) сліди насильства, боротьби, супутні розбійному нападу: (кинуті, зламані предмети, кров та ін.; в) знаряддя злочину: інструменти зламу, відмички, холодна і вогнепальна зброя та ін.; г) сліди на перешкоді, тілі людини, кулі, гільзи, дріб, картеч, пижі, скло, предмети зі слідами закоптіння чи металізації; г) предмети – носії мікрочастинок; д) сліди-відбитки: рук, ніг, зубів, транспортних засобів; піди виділень людини: кров (вигляд – калюжа, патьок, пляма, бризки, краплі, їх колір та локалізація; стан – вологі, сухі, підсохлі; розміри); слина, носовий слиз; ж) речі, кинуті чи загублені злочинцем: частини одягу, носові хустки, маски, квитки на міський транспорт, недопалки, згорілі сірники, кишенькові ліхтарі, гребінці та інше; и) деякі ознаки, і свідчать про певні обставини, наприклад, особливості речей, вкрадених у приватних осіб одночасно з наркотичними засобами, психотропними речовинами чи прекурсорами (предмети жіночого туалету, аудіо- і відеотехніка та касети до неї) дають уявлення про приналежність до статі і орієнтовний вік злодія.

З метою приховування злочину іноді використовується так званий «безконтактний спосіб збуту наркотиків», суть якого полягає в тому, що збувальник приховує заздалегідь розфасовані наркотичні засоби в різних місцях

(у землі, у кущі, під каменем тощо) і після одержання ним грошей вказує покупцю місцезнаходження наркотику. Таким чином, при передачі наркотику з рук у руки збувальник уникає безпосереднього контакту з покупцем.

Приховування справжнього характеру або джерела придбання коштів, явно добутих у результаті незаконного обігу наркотиків, може виявлятися в розміщенні їх у банки, фінансові й комерційні установи (відмивання грошей).

1.4. Особа злочинця

До осіб, які беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, належать:

а) *виробники наркотичної сировини і наркотичних засобів*. Ними можуть бути різні категорії населення: сільські жителі, які вирощують наркомісткі культури (частина – на замовлення збувальників), медичні працівники, науковці та ін. Виробниками синтетичних наркотиків у більшості випадків є особи, які мають глибокі знання з хімії, біохімії або фармацевтики. Робота чи навчання цих осіб пов'язані з хімією або медициною, частіше це студенти відповідних вузів, а також працівники наукових лабораторій НДІ та ін. Тому в них є доступ до хімічних речовин, реактивів, лабораторного хімічного посуду, які вони можуть брати для використання у своїх цілях;

б) *розповсюджувачі* наркотиків і сировини, що містить наркотики, – це наркомани або особи, які не вживають наркотики, мешкають у містах, де є осередки наркотизації. Вони, як правило, заготовлюють макову соломку в сільській місцевості, використовуючи свої родинні зв'язки, а також знайомство з окремими жителями тих місць, де вирощується мак; збувальники (оптові збувальники, перекупники, роздрібні збувальники) – особи, які здійснюють незаконну реалізацію наркотичних засобів. Для них характерна наявність злочинного досвіду, у тому числі з виготовлення, вживання і збуту наркозасобів, розгалуженість злочинних зв'язків, їх транснаціональний характер, розподіл ролей серед учасників злочинного угруповання;

в) *розкрадачі наркотичних речовин* – це, насамперед, раніше засуджені за злочини, пов'язані з наркотиками. Крадіжки, вимагання наркотиків здійснюють й інші особи, не для особистого вживання, аз метою їх подальшої реалізації і наживи. У багатьох випадках розкрадачами є особи, які мають доступ до готових наркотичних препаратів або наркосировини, працівники хімфармпідприємств, аптек і аптечних складів, лікувально-профілактичних і медичних установ, сільські жителі, які обробляють посіви маку і коноплі. Серед них досить високий відсоток жінок, які підтримують зв'язки з раніше засудженими громадянами та працюють в аптечних і медичних установах; г) *перевізники наркотиків* – ними можуть бути посередники між виробниками і збувальниками, самі збувальники, споживачі, особи, які мають маршрутні можливості (водії, працівники повітряного і залізничного транспорту, кур'єри тощо). Нерідко як перевізників використовують осіб, безпосередньо не пов'язаних із незаконним обігом наркотиків: родичів, сусідів, випадкових знайомих, попутників. Часто в цій ролі опиняються провідники поїздів далекого прямування, які не знають ані характеру вантажу, ані джерела його походження, виконуючи прохання знайомого, родича і навіть випадкової людини передати посилку, відвезти пакет родичу та ін.;

г) *споживачі наркотиків*, якими є особи, що споживають наркотики систематично (наркомани), – це, як правило, раніше засуджені люди, які деградують, а також особи, що епізодично вживають наркотики – це зазвичай неповнолітні або особи молодого віку. Дорогі синтетичні наркотичні засоби (триметилфентаніл, фенадон, фенамін) вживають, як правило, особи, які прибули в Україну з країн кавказького регіону. Відзначено випадки вживання цих наркотиків деякими представниками творчої інтелігенції. Більш дешеві наркотики, такі як первітин, користуються популярністю у студентському середовищі;

д) *утримувачі злочинних кубел*. Найчастіше ними виявляються споживачі наркотиків серед дружин або співмешканок наркоманів, засуджених до позбавлення волі та ін.

Найбільшу суспільну небезпеку становлять організатори злочинних угруповань. Ці особи організують і керують діяльністю груп з придбання, виготовлення і поширення наркотиків на чорному ринку. Вони фінансують злочинну діяльність групи з придбання наркотичних засобів і наркосировини, вирішують виникаючі у зв'язку з цим проблеми, організують доставку наркотиків до місця призначення та їх реалізації. Найчастіше це особи чоловічої статі у віці від 40 до 50 років, із вищою освітою, раніше засуджені, які добре орієнтуються в сфері незаконного обігу наркотиків, мають значні кошти, отримані від підприємницької діяльності, заснованої на «відмиванні» наркогрошей. Ними, як правило, стають злочинні авторитети, особи, раніше засуджені насамперед за злочини, пов'язані з наркотиками, а також особи, які володіють великими коштами. Самі організатори нерідко у здійсненні операцій зі скупки та продажу наркотиків особистої участі не беруть, вони лише фінансують цю діяльність і одержують прибутки, старанно маскують свою причетність до наркобізнесу. Для цієї категорії осіб характерні особисті зв'язки із корумпованими представниками законодавчої та виконавчої влади, працівниками правоохоронних органів.

Організовані злочинні угруповання, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, мають своїх фінансистів, банкірів, юристів, експертів-логіків, фахівців з оптової і роздрібною торгівлі, інженерів, лікарів. Інші члени організації виконують спеціалізовані функції. Це вербувальники, фінансові радники, фахівці з контрактів (особи, які укладають угоди з лоцманами, моряками, вантажниками, водіями вантажівок тощо), покупці, збувальники, перевізники, а також розкрадачі.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ

2.1. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення

Початковий етап розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, визначається сформованими слідчими ситуаціями. Як показує практика, слідчі на початковому етапі розслідування зіштовхуються з двома найбільш типовими слідчими ситуаціями.

1. Факт незаконного обігу наркотичних засобів виявлено, підозрюваного затримано з речовими доказами «на гарячому» або незабаром після вчинення злочину. У таких ситуаціях головним напрямом діяльності слідчого є збір і процесуальне закріплення доказів причетності особи до вчиненого злочину – встановлення конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка і використання з метою одержання нових даних. Крім того, необхідно виявити усі обставини злочину, а якщо він вчинений групою – встановити всіх співучасників і викрити їх.

У цій ситуації характерне проведення таких невідкладних слідчих дій:

- 1) обшук особи, затримання підозрюваного;
- 2) огляд місця затримання з метою з'ясування обстановки події, виявлення слідів злочину і речових доказів; огляд місцевості, де вирощувалася культура, що містить наркотичну речовину; огляд приміщень, де зберігалися наркотики, сировина для їх виготовлення;
- 3) огляд вилучених наркотиків, пристроїв для їх вживання, одягу підозрюваного та ін.; огляд упакування наркотичних засобів або психотропних речовин для виявлення на ньому слідів рук;
- 4) огляд та вилучення предметів, що стосуються злочину;

5) медичне освідчення підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак уживання ним наркотиків (розширені зіниці, сліди від уколів шприца тощо);

6) призначення судових експертиз (хіміко-фармацевтичної, експертизи наркотичних засобів, судово-медичної, наркологічної, психіатричної, криміналістичних та ін.);

7) обшук за місцем проживання підозрюваного, місцем роботи, у гаражах, на дачах, у друзів і в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших предметів зі слідами злочину;

8) допит підозрюваного зі з'ясуванням анкетних даних (піддається перевірці), способу життя, зв'язків;

9) допити свідків, у тому числі родичів, знайомих, сусідів підозрюваного.

Паралельно зі слідчими діями проводяться оперативно-розшукові заходи:

1) по телетайпу, телефону варто запросити відділ внутрішніх справ за місцем проживання затриманого для встановлення його перебування в місцевому розшуку або на обліку як наркомана, повідомивши при цьому про сам факт затримання; 2) дактилокарти затриманих направити для перевірки за слідотекою нерозкритих злочинів; 3) вжити заходів для встановлення можливих свідків (із числа місцевих жителів, приїжджих, що вступали в контакт із затриманими), місць споживання наркотиків (кубел) та ін.

У ситуації, коли підозрюваного, затримано «на гарячому», проте він заперечує причетність до злочину або в момент затримання намагається позбутися предметів, що його обвинувачують, крім зазначених вище дій, належить: 1) направити на експертизу одяг і особисті речі підозрюваного для виявлення на них слідів наркотиків; 2) вилучити зразки ґрунту, культур, що містять наркотики; 3) вилучити у підозрюваного зразки крові, сечі для лабораторного дослідження; 4) зробити зіскоби з його рук і взуття; 5) допитати осіб, які брали участь у затриманні підозрюваного; 6) пред'явити для впізнання родичам, сусідам, колегам по службі підозрюваного виявлені на місці події знаряддя і засоби вчинення злочину та ін.

У разі затримання особи за підозрою в незаконному обігу наркотичних засобів, коли наркотики в нього не виявлені, характерними слідчими діями є: 1) огляд місця затримання й одягу підозрюваного; 2) медичний огляд підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак уживання ним наркотиків; 3) обшук за місцем проживання підозрюваного, місцем роботи, у гаражах, на дачах, у друзів і в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших предметів зі слідами злочину; 4) допит підозрюваного; 5) допит свідків; 6) призначення експертизи наркотичних засобів, хіміко-фармацевтичної, судово-медичної, наркологічної, психіатричної, криміналістичних та інших експертиз.

2. Факт незаконного обігу наркотичних засобів виявлено, але конкретна особа, запідозрена у вчиненні злочину, не встановлена. Такі ситуації найчастіше виникають під час встановлення фактів порушення на підприємствах і в медичних установах установлених правил виробництва, придбання, зберігання, обліку, відпуску, перевезення або пересилки наркотичних засобів чи психотропних речовин, або при виявленні ділянок, засіяних рослинами, що містять наркотичну речовину, або при розкраданнях наркотичних засобів із хімфармпідприємств, медичних установ організованою групою, з використанням службового становища, або, нарешті, при затриманні наркоманів, які, за їх словами, придбали наркотики у невідомих їм осіб.

Для таких ситуацій характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про особу, а коло інших джерел для розшуку злочинця вкрай обмежене. Тут зв'язок між подією злочину, особою, причетною до його вчинення, наслідками і місцем події носить неочевидний характер. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, його розшук і затримання. Діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення і систематизацію максимальної кількості доказової та орієнтовної інформації, що характеризує особу злочинця і подію злочину.

Алгоритм спільних дій слідчого та оперативних підрозділів може виглядати таким чином:

1) огляд місця події;

2) допит свідків-очевидців, а у випадках, коли немає таких, дії мають бути спрямовані на їх виявлення;

3) застосування службово-розшукового собаки;

4) перевірка результатів оглядів та допитів за криміналістичними обліками;

5) вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень (розкритих та нерозкритих) цієї категорії шляхом порівняльного аналізу способів вчинення таких злочинів (розслідуваного і зазначеного в архівній справі);

6) обшук за місцем проживання і роботи підозрюваних (їх співучасників) або в будь-якому іншому місці можливого зберігання з метою вилучення наркотичних засобів, сировини, пристроїв для зберігання, транспортування наркотиків і документів, що підтверджують їх злочинну діяльність;

7) складання розшукових орієнтувань і композиційних портретів;

8) призначення за результатами огляду судових експертиз;

9) вивчення відомостей, повідомлень, довідок про подібні злочини;

10) надання доручень оперативним підрозділам щодо встановлення особи, що вчинила злочин, оперативним шляхом та ін.

У ситуації, коли на хімфармпідприємстві або в медичній установі встановлено факт порушення правил виробництва, придбання, зберігання, обліку, відпуску, перевезення або пересилки наркотичних засобів або психотропних речовин необхідно:

1) з'ясувати механізм створення в установі або на підприємстві надлишків препаратів, що містять наркотики: а) недовкладення компонентів, що містять наркотики; б) штучне завищення даних про кількість наркотичних засобів, що нібито стали непридатними у результаті транспортування і збереження (розбитих, зіпсованих ампул тощо); в) фіктивне списання ліків, що містять наркотики, під виглядом видачі їх хворим, що страждають онкологічними захворюваннями; г) заміна ампул з наркотичними засобами на ампули з іншими препаратами, а також витягнення з ампул ліків, що містять

наркотики, із подальшим заповненням їх іншими речовинами; г) списання після закінчення терміну зберігання; д) внесення підробок в облікові документи та ін.;

2) встановити технологію розфасування ліків; виявити умови збереження рецептурних бланків і печаток;

3) вивчити амбулаторні карти та інші медичні документи, за якими списувалися наркотичні засоби або психотропні речовини, попередньо звіривши ці документи з актами списання;

4) встановити оперативне спостереження за запідозреними особами; провести розвідопитування та інші оперативні заходи.

У цій ситуації важливе значення має особисте ознайомлення слідчих з технологічним процесом виробництва наркозасобів, різними документами, знання засобів розкрадання наркозасобів, допомога спеціалістів, експертів.

В аналізованій ситуації слідчий повинен, насамперед, визначити коло осіб, серед яких потрібно вести пошук злочинця. Висуваються версії про коло осіб, серед яких може знаходитися злочинець: а) розкрадання вчинено злочинцями, які не мають доступу до наркотичних засобів, але мають інформацію про систему охорони об'єкта, розташування внутрішніх приміщень; б) розкрадання вчинено особами, що мають у силу службових обов'язків доступ у приміщення, де зберігаються наркотичні засоби; в) розкрадання вчинено особами, раніше засудженими за злочини, пов'язані з наркотиками; г) розкрадання вчинено наркоманом; г) розкрадання вчинено службовою особою за допомогою підроблених документів; д) розкрадання вчинено організованою злочинною групою та ін.

У ситуації, де особа, як правило, відома, але характер події у цілому не ясний, факти незаконного придбання, зберігання і збуту наркотиків задокументовані не цілком, може висуватися група найбільш типових загальних версій:

1) у разі затримання в момент перевезення (транспортування) наркотиків: а) затриманий – член злочинного угруповання, що займається

незаконними операціями з наркотиками (систематичним розкраданням, заготовлянням, скупкою та збутом); б) затриманий – перевізник, що виконує окремі завдання за вказівкою організатора, посередника, скупника або іншої особи, члена злочинної групи;

2) при затриманні в момент виявлення наркотиків у житлі (схованці):

а) затриманий придбав, викрав, виготовив наркотик для збуту вроздріб або оптом; б) затриманий – член злочинної групи, є перекупником, виробником, заготівником, розкрадачем, посередником – поширює і зберігає наркотики;

3) при затриманні в момент збуту наркотиків: а) продавець – розкрадач, виготовлювач наркотику; скупник наркотику в місцях його зростання, виготовлення (розкрадання) або в оптового збувальника; посередник у злочинній групі по збуту наркотику; збувальник наркотику оптом для подальшої реалізації; має співучасника в особі скупника і перевізника для доставки товару; б) покупець – скупник наркотику оптом, що збуває його в кублах та інших місцях великими або маленькими партіями; утримує кубла для споживання наркотику; в) продавець і покупець – члени однієї або різних злочинних груп, що укладають угоди систематично; знаходяться в родинних, приятельських стосунках; один одного не знають, діють через посередника.

У разі порушення правил зберігання, перевезення, видачі наркотичних засобів висуваються версії з урахуванням наслідків їх порушення: причиною порушення є слабкий контроль керівництва за діяльністю співробітників, незнання відповідних правил та інструкцій, навмисне їх порушення з метою створення надлишків для наступного розкрадання. Варто висувати також версії про причини й умови, що сприяли незаконним операціям з наркотиками.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних зі збутом наркотиків, версії можуть висуватися: про джерело, канали і систему збуту наркотиків, їх перевезення (контрабанду); про особу збувальників; про зв'язки збувальника і скупника; про мету скупки (нажива, перепродаж); про умови, що сприяли розкраданню та ін.

2.2. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд, як самостійна слідча дія, проводиться виходячи з загальних вимог закону і відповідно до рекомендацій, розроблених криміналістикою. Однак у провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів ця слідча дія має особливості.

Так, огляд місця затримання передбачає знайдення речей, предметів, викинутих або прихованих затриманим. У першу чергу, це стосується наркотичних засобів, від яких завжди намагаються позбавитись, але можливе знайдення шприців, голок до них, пакувальних матеріалів, предметів або їх частин, які служать для переробки або виготовлення наркотиків (ніж м'ясорубки) та інше. Отож слід мати на увазі, що обмежувати огляд лише тільки конкретним простором місця затримання неприпустимо. При затриманні особи на вулиці оглядають і територію навколо цього місця. Якщо це трапилось у приміщенні, то воно підлягає огляду, а також прилегла до нього місцевість (ділянка під вікном). Якщо ж затриманню передувала погоня, то уважно оглядають ту ділянку, якою пройшов маршрут переслідування. Такий огляд доцільно вести від місця затримання у зворотний бік по шляху переслідування, бо злочинці звичайно викидають викривальні докази відразу після початку погоні, а перед безпосереднім фізичним захватом.

При розслідуванні кримінальних проваджень аналізованої категорії місцем події також може бути: 1) при крадіжці або розбійницькому нападі: квартира або будинок приватної особи, а також установи й організації (аптеки, лікарні, фармацевтичні підприємства, склади та ін.); 2) при незаконному виготовленні, переробці, придбанні, зберіганні, збуті наркотичних засобів, організації та утримання кубла, схилянні до вживання наркотичних засобів: різні приміщення (квартира, кімната в комунальній квартирі, літня кухня, сарай, гараж, лазня, погріб, горище, підвали, кинуті будинки, помешкання підпільної лабораторії та ін.); 3) при незаконному перевезенні і пересилці

наркотичних засобів: транспортні засоби, установи транспорту і зв'язку (автомобілі, купе залізничних вагонів, багажні відділення, відділення зв'язку та ін.); 4) при посіві або вирощуванні заборонених до обробітку культур: ділянки місцевості та місця зростання рослин, що містять наркотики, або плантації цих культур (поля, присадибні ділянки, лісові галявини, пустирі, береги рік і каналів та ін.). У будь-якому випадку огляду підлягає також територія, що примикає до місця події (під'їзні дороги, стежини, ділянки місцевості, сходові клітини та ін.).

У провадженнях щодо крадіжки або розбійницького нападу підлягають огляду: а) розкриті двері шляхом злому, відтиску, перепилування запорів, добору ключів, відмичок; вікна з розбитими шибками, розкриті сховища (сейфи, металеві шафи та ін.), підлягають розшуку сліди використаних з цією метою інструментів, поверхневі сліди взуття на зовнішній стороні дверей або мікроволокна, що залишилися після ударів по них ногами, плечем. Оглядаються осколки скла, на яких можуть бути сліди пальців рук, мікроволокна одягу; б) предмети матеріальної обстановки, сліди боротьби, насильства, що супроводжують розбійницький напад; в) сліди перебування злочинців: рук, ніг, слини, паління; кинуті або загублені речі: частини одягу, носові хустки, квитки на міський транспорт, обгорілі сірники, кишенькові ліхтарики, гребінці, холодна, вогнепальна зброя, інструменти злому, набори ключів, відмички та ін.; г) сліди вживання ними наркотичних засобів на місці події: шприци, голки, розкриті упакування, порожні ампули, флакони; г) у випадку застосування вогнепальної зброї об'єктами пошуку й огляду служать кулі, що застрягли у перепоні, дріб, картеч, а також гільзи, пижі та ін.

Об'єктами огляду у провадженнях щодо незаконного виготовлення, переробки, придбання, зберігання, збуту наркотиків, організацію й утримання кубла, схилянню до вживання наркотичних засобів є: а) наркотичні засоби – фармацевтичні препарати в ампулах, у вигляді таблеток, порошку, настоек, позначених фабричним маркуванням або без такого; б) наркотичні засоби кустарного виготовлення – в основному марихуана, гашиш, гашишна олія,

настояйка макової соломки; в) наркотичні засоби, виготовлені в обладнаних належним чином підпільних лабораторіях, наприклад, кокаїн, героїн, ЛСД та ін.; г) використана для виготовлення наркотичних засобів сировина, напівфабрикати, реактиви, наприклад, крижана оцтова кислота, лабораторне устаткування, різні пристрої: сито зі слідами конопляного пилку або часток цієї рослини; важкі предмети, використовувані, як прес для виготовлення гашишу; ковдри, клейонки, поліетиленова плівка, над якою могла просіватися конопляна потерть; ваги, гирки; г) відходи виготовлення наркотичних речовин – голівки маку, лущиння від них, конопляна, макова соломка, побічні продукти, що утворюються при синтезі деяких наркотичних засобів; д) будь-який посуд або ємкості, вміст яких викликає підозру; є) пристрої для вживання наркотичних засобів: трубки, шприци, особливо використані, тому що в них можуть знаходитися залишки шуканих речовин, закопчені ложки, трубочки для вдихання кокаїну та ін.; є) тютюнові вироби зі слідами просочування гашишною олією, з добавкою гашишу або марихуани; ж) пристрої для набивання цигаркових гільз тютюном, виготовлення самокруток зі стандартних аркушів цигаркового паперу; з) сліди вживання наркотичних засобів: попіл, недопалки, порожні ампули, упакування з відповідними етикетками; и) речі, що могли служити платою за наркотичні засоби або за відвідування кубла; і) листування, поштово-телеграфна кореспонденція, записні та телефонні книжки, грошові перекази, квитанції камер схову, рахунки на оплату міжміських і міжнародних переговорів, готелів.

Інколи слідчий і спеціаліст-криміналіст не надають значення предметам, які мають ознаки насичення невизначеною субстанцією, зокрема блювальними виділеннями після приступів нудоти. Ці виділення можуть бути викликані, наприклад, надмірною дозою гашишу у цигарці. У них завжди присутні мікрочастини гашишу, які виявляються експертним шляхом.

При огляді приміщень державних організацій і закладів (аптек, лікарень, фармацевтичних підприємств, складів та ін.), кварти і домоволодінь, поряд із загальними криміналістичними об'єктами пошуку, слід звертати увагу на сліди

вживання наркотиків (шприци, голки, відкриті упаковки, порожні ампули, флакони та ін.). Велика кількість знайдених порожніх ампул або упаковок з-під наркотичних засобів, виявлення на них слідів рук декількох осіб свідчить про участь у злочині більш ніж однієї людини.

Огляд ділянок з незаконними посівами наркотико- або психотроповмісних культур має низку особливостей, оскільки у більшості випадків це єдина можливість одержання доказів і їх процесуального закріплення, бо незаконний посів підлягає обов'язковому знищенню після його виявлення. Дана слідча дія вимагає ретельної підготовки, а саме: а) визначень послідовності дій осіб, які беруть участь у огляді; б) запрошення кваліфікованого спеціаліста-агронома і пояснення йому мети огляду і завдань, що стоять перед ним; в) підбір та інструктаж понятих (складність цього заходу обумовлена тим, що незаконні посіви наркотико- або психотроповмісних культур часто розташовані у віддалених важкодоступних місцях).

Під час огляду посівів заборонених до обробітку культур, що містять наркотичні засоби встановлюються: а) біологічний вид посіяних або вирощуваних рослин, що містять наркотичні засоби; б) ознаки догляду за посівами; в) наявність сторонніх рослин, що маскують культури, що містять наркотики, їх біологічний вид; г) розташування і площа посівів; г) стан виявлених культур, що містять наркотики, на момент огляду (стадія дозрівання, зібрані, частково зібрані, давнина посіву, стан ґрунту, кількість рослин, передбачуваний урожай та ін.).

На території посівів або поблизу них, особливо вздовж під'їзних доріг і стежин, можна виявити сліди ніг людини, тварин, транспортних засобів; кинуті злочинцем предмети: сірникові коробки, недопалки, обривки газет, залишки продуктів, ганчірки та ін.; місця можливого збереження готового наркотичного засобу або напівфабрикатів, приховані сільськогосподарські знаряддя (лопати, кетмені, заступи, мотики, граблі та ін.).

Під час огляду підроблених або незаконно виписаних рецептів на ліки, що містять наркотичні засоби встановлюються: 1) колір паперу бланка рецепта;

2) стан захисної сітки, наявність ушкоджень; 3) наявність другого підпису (завідувача відділення або головного лікаря), обов'язкового для справжніх рецептів; 4) кількість ліків, що містять наркотичний засіб, виписаних на одному бланку (дозволяється тільки один засіб); 5) рецепти на наркотичні засоби, виписані приватним лікарем (заборонено); 6) рецепти, виписані з порушенням правил: без обов'язкових реквізитів, із порушенням розміщення тексту на бланку, не латинською мовою; 7) рецепти, виписані з граматичними помилками в тексті; 8) сліди підчищення і травлення, особливо в тих місцях, де ставиться дата і вартість; 9) стан відтисків печаток штампів, невідповідність змісту штампа відтиску печатки (відмінність у телефонах, адресах, найменуваннях лікувальної установи); 10) факт наявності іногородніх рецептів, за якими було відпущено ліки, що містять наркотичні засоби (заборонено); 11) факти неналежного поводження з неправильно оформленими рецептами, що вилучаються, погашаються штампом «рецепт недійсний», реєструються у спеціальному журналі й направляються в медичну установу, що видала рецепт.

Вкрай суттєво у всіх розглядуваних випадках правильно здійснити вилучення виявлених речовин і предметів. Виявлені речовини доцільно зважити на точних вагах (аптечних), після чого їх та предмети, які можуть бути носіями наркотичних засобів, слід скласти в окремі пакунки паперу або ж у поліетиленові мішки (кожен предмет окремо). Упаковки заклеюють, перев'язують шпагатом, кінці якого опечатують. Через те, що часто, особливо у літню пору, вилучаються не висушені наркотичні засоби рослинного походження (частини конопель, макова солома), то для їх упакування необхідно використовувати спеціальні картонні коробки з невеликими отворами. У поліетиленових мішках та інших щільно закритих упаковках вони швидко розкладаються і стають непридатними для дослідження з метою встановлення належності до наркотичних засобів.

На упаковках мають бути підписи понятих та слідчого. Якщо вилучена велика кількість наркотичних засобів, то можна направляти на дослідження їх частину. Громіздкі предмети-носії, такі як м'ясорубки, кавомолки, каструлі

можна не направляти, а робити з них зіскрібки і відправляти останні, зазначаючи, звідки вони вилучені. При вилученні невеликої кількості наркотиків фіксації необхідно використовувати поліхлорвінілові, картографі плівки, клейкі безколірні стрічки.

Медичні стандартні препарати в упаковках або порошки і таблетки без упаковок поштучно вилучаються і направляються у такому ж порядку, як і наркотичні засоби. Порушення вказаних рекомендацій може призвести до втрати як самого речового доказу, так і певної інформації.

При вилученні наркотичних засобів і предметів їх носіїв важливе значення має присутність понятих. Дуже важливо, щоб у момент виявлення наркотичних засобів і в момент їх спакування поняті бачили дії, виконувані співробітником органів внутрішніх справ. Поняті мають особисто впевнитися у тому, де і у кого виявлені наркотичні би, предмети-носії та інші предмети, документи, які вилучаються а також спостерігати процес пакування і опечатування вилученого. Якщо в подальшому поняті не зможуть підтвердити зазначені виш факти, то юридична сила складених при виявленні і вилученні документів буде поставлена під сумнів.

У протоколі огляду фіксуються:

а) при незаконному виготовленні, переробці, придбанні, зберіганні, збуті наркотичних засобів, організації й утриманні кубла: 1) розташування місця події і речової обстановки на ньому; 2) кількість, розфасування, вид, колір, запах, вага речовин, що здогадно є наркотичними засобами, вид упакування, у якому вони знаходилися, маркування упакувань, ампул, вдавнені написи або знаки на таблетках, наявність тютюну, змішаного з гашишем, марихуаною або просоченого гашишною олією; 3) присутність готової до реалізації «продукції», розфасованої малими дозами або упакованої у транспортабельну тару, кількість, вигляд упакованої речовини, колір, запах, вага; 4) наявність пристроїв для вживання наркотичних засобів, їх кількість, вигляд, присутність у них невикористаних залишків; 5) виявлені залишки після вживання наркотичних засобів, їх кількість, вигляд, маркувальні написи на упакуваннях, наявність у

них невикористаного наркотику; 6) вигляд лабораторного або кустарного устаткування, пристосованого для виготовлення або переробки наркотичних речовин, вигляд, колір і запах речовин, що знаходяться в ньому, а також реактивів, напівфабрикатів; 7) документація, що викликає інтерес; яка саме, її вид, функціональне призначення; 8) результати огляду рецептів, що викликають підозру;

б) при посіві й вирощуванні заборонених до обробітку культур: 1) місце розташування і площа посівів, їх стан; 2) вид вирощуваних культур (мак, конопля); 3) засіб маскування посівів, включаючи наявність серед рослин, що містять наркотики, інших, їх місце розташування, біологічний вид; 4) кількість рослин, що містять наркотики, на 1 м² посівів; 5) сторонні предмети, що знаходяться поблизу посівів, їх призначення, вид, кількість, наявні на них знаки, карби, написи. З місця події вилучаються зразки рослин, що містять наркотики, і всі виявлені сторонні предмети.

Усі виявлені зазначені об'єкти фотографуються спочатку на місці перебування (вузлові фотознімки) і потім великим планом (інші фотознімки). Для фіксації загального вигляду підпільних лабораторій і цехів із виробництва і переробки наркотичних засобів додатково виготовляються оглядові фотографії, а для фіксації посівів, заборонених для обробітку культур – панорамні. В останньому випадку доцільно використовувати відеозапис.

Огляд наркотичних засобів, одягу і взуття, вилучених у підозрюваного мають також певні особливості. Оглядаючи наркотики, слідчий повинен у першу чергу вжити заходів до відшукання, фіксації і вилучення за допомогою спеціаліста слідів пальців рук на пакувальному матеріалі, а у разі вилучення наркотиків синтетичного походження – на ампулах або пляшечках.

Під час огляду наркотичних засобів встановлюються і заносяться до протоколу: якісні й кількісні характеристики наркотичної речовини, психотропного засобу (вид, склад, консистенція, кількість, колір, запах, обсяг, вага), а також пакувальний матеріал (спосіб упакування, перев'язувальний матеріал тощо), у якому вони знаходилися.

Деякі особливості є у проведенні огляду наркотиків в ампулах синтетичного і фармацевтичного походження. У протоколі огляду необхідно відобразити такі обставини: 1) кількість та розміри ампул; 2) наявність написів на ампулах, їх зміст; 3) стан запайки ампули; 4) колір рідини, що знаходиться в ампулах; 5) заповнення рідиною ампул (мм); 6) наявність осаду в ампулах. Якщо ампули перепаяні, то вони мають свої відмінні риси. Так, на кінцях ампул вони будуть мати темний вигляд, тоді як заводського виготовлення – прозорий, найтонша частина ампули має витягнуту форму і шорстка, тоді як звичайні мають округлу форму і на дотик шорсткість не відчувається.

Підлягають огляду і вилученню засоби перевезення наркотиків (одяг, багаж, транспортні засоби), зазначається наявність у них схованок. Використовуючи різні предмети для перевезення наркотиків, злочинці нерідко проявляють неабияку витонченість. Наркотичні засоби перевозяться в елементах живлення, у запальничках, пачках з-під сигарет, в упаковуваннях з-під ліків, упаковках продуктів, консервах, у корпусах годинників та ін. Відомі випадки заливання наркотичних засобів з метою нейтралізації їх запаху воском, приховування їх у музичних інструментах, у кисневих балонах аквалангів, у продовольчих товарах (у шоколаді, кремі), у хлібі й тортах.

Під час огляду одягу і взуття з'ясовуються і фіксуються: найменування предметів одягу і взуття; тканина, колір, покрій одягу і взуття; особливості одягу і взуття (нашивки, етикетки, мітки тощо); стан одягу і взуття (наявність і характер ушкоджень, нашарувань різних речовин, забруднень тощо); розташування і розміри ушкоджень і забруднень; вміст кишень поміщається в окремі пакети з відповідними написами й опечатується.

На одязі наркоманів старанно оглядаються кишені, лацкани і рукава пальт, піджаків, внутрішня сторона шкарпеток і штанів (на них можуть бути сліди крові, якщо наркоман робив ін'єкцію в ноги).

При огляді можливо залучення спеціаліста-кінолога та використання для пошуку наркотиків спеціально видресированих собак.

Особливим видом слідчого огляду є *освідування*, тобто огляд тіла живої людини. Між тим, своєчасне освідування затриманого, а інколи і свідків для встановлення об'єктивних ознак наркотичного збудження або абстиненції, у якому можуть перебувати зазначені особи, а також виявлення особливих прикмет та інших ознак, які дозволяють судити про причетність даної людини до розслідуваної події, має не тільки доказове, а й тактичне значення для правильних висунення версій, визначення черговості проведення слідчих дій. Крім того, результати освідування допоможуть вирішити питання про правильний вибір умов утримування наркомана (в ізоляторі тимчасового утримання, медичному закладі або інше) до закінчення впливу наркотику або періоду абстиненції.

При проведенні освідування встановлюється: 1) чи є на затриманому, його одязі сліди злочину: частки наркотичних засобів, лікарських препаратів, що містять наркотики, речі й предмети, що зберегли їх залишки, шприци, викривальні записи тощо; 2) чи є в цієї особи ознаки вживання наркотиків, психотропних речовин: сліди ін'єкцій у вигляді дрібних крапок, а також виразки або нариви на кінцівках, передпліччях, плечах, між пальцями рук (наркомани рідко дотримуються правил асептики, як правило, не кип'ятять шприци), а також ознаки наркотичного сп'яніння. Крім того, за необхідності в протоколі відображається наявність на оглядуваному ушкоджень і його особливі прикмети.

У межах освідування, за наявності відповідних вказівок у постанові про провадження цієї слідчої дії, за допомогою спеціаліста, можуть бути отримані зразки для порівняльного дослідження. Найбільш характерними видами зразків (порівняльних матеріалів) виступають: 1) змиви з рук, шиї, губів, зубів, тіла людини (одержують за допомогою ватних тампонів, змочених медичним спиртом); 2) нігтьові зрізи (зіскоби з-під нігтів); 3) зразки крові з пальця, вени; 4) відбитки пальців і долонь рук; 5) відбитки взуття; 6) відбитки ступень ніг; 7) зразки поту, слини, сечі, потожирових речовин; 8) зразки волосся з голови;

9) сліди зубів (надкуси, відкуси), зліпки зубів, моделі зубних рядів. До одержання деяких із зазначених зразків залучаються спеціалісти-медики.

Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України).

При підготовці до обшуку слід передбачити технічне оснащення для пошуку, необхідність залучення спеціалістів. Кількість понятих має бути збільшена, якщо обшук провадиться одночасно у декількох приміщеннях або на значній за площею ділянці місцевості, а також при вилученні великої кількості наркотиків.

На практиці залучення громадян у якості понятих має певні труднощі, пов'язані з небажанням брати участь у слідчих діях. Особи, які знайомі з тими, у кого належить провести обшук, як правило, категорично відмовляються від участі у слідчій дії як поняті. Тому понятих доцільно підшукувати завчасно з числа незацікавлених громадян, які не зв'язані з особою, у якої необхідно здійснити обшук.

При **особистому обшуку** громадян наркотичні засоби шукають в речах і предметах, які знаходяться при громадянах, а також на їх одязі. У даному випадку рекомендується провадити окремо огляд тіла і одягу, тому спочатку особі пропонують зняти вказаний одяг. Потім виносять у спеціальне приміщення, але щоб обшукувана особа протягом усього часу бачила свій одяг (наприклад, через вікно чи відкриті двері). Огляд тіла починають з голови, розчісуючи волосся обшукуваного густим гребінцем. Практика свідчить, що у волоссі, особливо під перукою, нерідко перевозять наркотики. Далі уважно обстежується все тіло. Одяг оглядається у такому порядку: верхній одяг, головні убори і взуття, предмети туалету та нижня білизна. Місцями приховування наркотиків у одязі є: лацкани пальт, піджаків, курток, плащів; кишені з подвійним дном, потайні кишені за підкладкою; манжети, коміри,

стрічки на туліях капелюхів; ремені, які мають із внутрішнього боку спеціальний розріз із блискавкою»; застібки ременів; бюстгальтери і пояси, ємності, спеціально закріплені липкою стрічкою під жіночими грудьми; вузли краваток або хустинок; чоловічі підтяжки та інше.

Для приховування малих доз наркотиків є багато місць на жіночому одязі: декоративні ремінці і паски, вишивки, підшивки, складні і дрібні аплікації на сукнях, пояси для панчів, еластичні бюстгальтери, а також товсті підшви черевиків. Як схованку для наркотиків використовують дамську косметичку, яка придушує запах наркотиків, що значно ускладнює їх пошук навіть за допомогою службового собаки. Упаковані у пластикову плівку наркотики можуть бути приховані і різних частинах тіла: під пахвою, у паху, між пальцями ніг, під лейкопластиром, прикріпленим до ступні. Інколи жінки ховають наркотики у статевих органах, захищених гігієнічним тампоном. При виникненні підозри, що предмет злочину прихований під бинтовою гіпсовою пов'язкою, у статевих органах, слід запросити лікаря.

Під час обшуку необхідно слідкувати, щоб обшукуваний не викинув якихось предметів або не підкинув їх комусь із присутніх. Після закінчення обшуку необхідно оглянути місце його проведення, мається на увазі, що обшукуваний міг щось сховати або викинути перед початком обшуку.

Обшук приміщень передбачає розподіл квартири або іншого приміщення на чітко розмежовані частини. Для обстеження кожної них можна застосувати зонний метод або концентричне обстеження «по спіралі», бо розшукувані предмети малі за розміром і їх легко сховати. Практично вони можуть бути сховані скрізь, як у рухомому, і у стаціонарному укритті для тривалого зберігання.

Особливу увагу слід звертати на сліди свіжої штукатурки, побілки фарбування стін, наявність шпалер, дощок, що відрізняються за своїм зовнішнім виглядом від всієї стіни, на більш глухий звук при простукуванні стінки, відсутність вапна або штукатурки у пазах між дошками тощо.

Якщо у будинку є маленькі діти, наркотики, найімовірніше, знаходяться десь вгорі, у спальні батьків або в інших місцях, недоступних дітям.

При проведенні обшуку в квартирі, де мешкають дві чи більше особи, а незаконним обігом наркотичних засобів займається одна з них; необхідно враховувати, що боячись бути викритою домашніми, остання, як правило, не схильна зберігати наркотики у місцях спільного користування і тому віддає перевагу місцям і предметам, якими користується переважно тільки вона.

Щоб уникнути знищення слідів поза приміщенням, доцільно одному з співробітників доручити обстеження території навколо будинку. Слід звертати увагу на павутиння, яке може свідчити про давність проникнення до конкретного місця. Узимку дуже інформативні сліди на снігу.

При обстеженні городу необхідно звернути увагу на квіти та інші рослини, які на фоні навколишньої зелені мають вигляд зів'ялих або укріплених у землі (горщику).

Ураховуючи особливості предмета безпосереднього посягання (невеликі розміри, різні агрегатні стани, використання специфічної упаковки та ін.), можливо по закінченню огляду одним співробітником повторити його в тому ж місці, але вже іншому співробітнику в рамках однієї слідчої дії. Вважаємо, цей тактичний прийом збільшить ймовірність виявлення об'єктів пошуку.

При огляді *речей і предметів* під час обшуку слід враховувати, що вони можуть служити як «пересувне укриття» при перенесенні або транспортуванні наркотичних засобів. Диференційованість і широкий діапазон предметів та речей – з одного боку, і малі розміри приховуваних об'єктів – з другого, сприяють тому, що саме речі найчастіше викорисовуються для переховування наркотичних засобів.

Обшук транспортних засобів досить специфічний, і не тільки з точки зору пошуку наркотичних засобів. При їх огляді доцільно звернутися за допомогою до спеціалістів відповідних відомств. Розглянемо типові місця, на які слід звертати увагу при обшуку автомобіля.

Автомобіль поділяють на три зони пошуку: передня, задня частині і салон. На першому етапі ретельно оглядають салон. Чим сучасніше транспортний засіб, тим більше можливостей для приховування наркотичних засобів: під сидіннями, у проміжку між ними і спинками крісел у декоративних подушках, в автомобільних «талісманах» (фігурках) у задній частині приборної панелі (кріплення наркотиків за допомогою липкої стрічки, булавок або магнітних пристосувань); у просторі за радіоприймачем; у верхній і боковій частинах речового ящика; в оббивці сидіння (слід звернути увагу на надимання, розриви і шви); у предметах у салоні (пакет, згорток); у килимках, на зворотному боці педалей гальм зчеплення, у корпусі інерційної котушки, ремнях безпеки, в оббивці дверей і стелі, у порожнині підлоги, в підголівнику тощо.

Обшук транспортного засобу необхідно проводити послідовно і при цьому звертати увагу на особливості поведінки обшукуваного. Виявлені речовини, схожі на наркотичні засоби і предмети, зв'язані з їх використанням, необхідно вилучити для наступного експертного дослідження.

Речовини, що знаходяться у рідкому стані (в ампулах, пляшечках, пробірках, флаконах), слід помістити у картонні коробки або пластикові пакети (контейнери) і кожну окремо обгорнути ватою, целюлозою тощо. Порошкоподібні речовини насипають у пластикові мішечки, до яких прикріплюють відповідні етикетки (бирки). Так саме вчиняють при вилученні провезених таблеток і драже.

Картонні коробки у первинній упаковці, пакети з порошками і таблетками, ампули, пробірки і флакони мають бути ретельно, герметично і надійно закриті, після чого на них ставиться печатка (пломба), робиться відповідний надпис, у супровідному списку вказується точні специфікація цих матеріалів і, якщо можливо, їх фактична маса. Всі дії виконуються у присутності понятих, при необхідності залучаються спеціалісти. Недбалість або неуважність при пошуку наркотичних засобів і оформленні відповідних документів може призвести до втраті речових доказів.

Особливо багато інформації може дати спостереження за поведінкою обстежуваного. Треба бути уважним спостерігачем, щоб відрізнити звичайне хвилювання від того, яке може виявляти обвинувачена особа на деяких етапах обшуку, намагаючись відвернути увагу від схованки якимись діями, розмовами, інсценуванням випадку і т. ін. Для одержання найповніших і достовірних результатів такого спостереження треба знати основні психологічні закономірності поведінки у конфліктній ситуації обшуку.

Поведінку обшукуваного визначають такі чинники: а) перебуваючи у такій ситуації, він прогнозує своє майбутнє залежно від результатів обшуку. Ця обставина, як правило, приводить обшукуваного у стан сильного емоційного збудження, яке він зазвичай намагається приховати; б) наближення працівника, який проводить обшук, до місця зберігання розшукуваних предметів (наприклад, до шприца, наповненого екстракційним опієм) призводить до акцентування у мозку обшукуваного тих центрів, які зв'язані з подією злочину і його наслідками, і ця обставина не може не вплинути на поведінку обшукуваного, як і віддалення від «небезпечного місця».

Беручи до уваги те, що необхідно вести спостереження за мікрорухами рук і ніг, мімікою обличчя, змінами голосу, кольором шкіряних покривів, потовиділенням обшукуваної особи, для таких цілей рекомендується виділяти найбільш досвідченого співробітника. Спостереженні ведеться непомітно для обшукуваного, інакше цей прийом може і не дати бажаних результатів. Подальші дії слід планували в залежності від результатів такого нагляду. До того ж, позитивний ефект під час обшуку надає і вербальна взаємодія з обшукуваним, у тому числі і психологічне впливання на нього. Позитивні результати дає так звана «словесна розвідка», яка надає можливість проконтролювати реакцію обшукуваних та збуджує зацікавленість у спілкуванні зі слідчим. Крім того, доцільність присутності обшукуваного при проведенні обшуку пов'язана ще й з тим, що виявлення наркотиків, як правило сприяє тому, що винний дає щирі показання, тому важливо вчасно використати цю обставину, переконати вказати на місце зберігання наркотиків.

У виявленні і затриманні осіб, що мають при собі наркотики, велику допомогу надають службово-розшукові собаки, спеціально навчені для відшукування наркотиків. Їх використовують при обшуках перевірці багажу і посилок на залізничних вокзалах, в аеропортах, поштових відділеннях, а також при патрулюванні, обстеженнях дворів присадибних ділянок, дач, транспортних засобів тощо. Як правило службово-розшуковій роботі навчають німецьких вівчарок і спанієлів. Німецьку вівчарку доцільно використовувати на загороджувальних постах міліції, що перекривають під'їзні шляхи, коли нелегально перевозиться наркотиковмісна сировина, при обході дачних селищ, присадибних і садово-городніх ділянок тощо. Дуже ефективні спанієлі – маленькі за розмірами, вони не наганяють страху, легко проникають у важкодоступні місця, під час патрулювання не викликають підозрі у наркоманів, якщо вони не знають призначення цих собак. Відсутність у цих собак намордника не викликає нарікань громадян. Для маскуванню таких собак доцільно вміщувати у господарську сумку, як це звичайно робиться громадянами при транспортуванні дрібних тварин. Такий прийом маскуванню не викликає особливої цікавості у публіки. Кінолог, рухаючись серед людей, створює умови для активної роботи собаки, голова якого розміщена нарівні речей, що перебувають на землі або в руках у пасажирів. Незлостивість спанієлів дозволяє використовувати їх при обшуку в приміщеннях.

У криміналістичній літературі прийнято говорити про *допит* як слідчу і судову дію, у процесі якої орган досудового розслідування або суд отримують інформацію від допитуваного про обставини, які мають значення для з'ясування обставин кримінального провадження. Підкреслюється, що допит – складна, багатопланова дія, що має процесуальні, криміналістичні, організаційні, психологічні та етичні аспекти, але це найбільш поширений спосіб отримання доказів.

З тактичної точки зору, підозрюваного слід допитувати зразу ж після затримання, щоб: 1) виявити всіх учасників злочинної операції з наркотичними засобами і осіб, які вживають наркотики; 2) отримати інформацію про місце

виготовлення, зберігання, розповсюдження самих наркотиків, так і пристосувань для їх виготовлення, зберігання перевезення і вживання; 3) одержати іншу інформацію, що має значення, наприклад, про характер і ступінь активності кожного співучасника, про взаємовідносини між ними, про випадки обману одне одного або недодачі наркотиків, грошей, одержаних у результаті злочинних операцій. Раптовість затримання не дозволяє допитуваному обмірковувати відповіді, і тому він нерідко у такій ситуації достовірні і повні показання.

Починаючи допит, необхідно з'ясувати, чи не знаходиться допитуваний у стані наркотичного сп'яніння. Практика медичних і правоохоронних органів свідчить про брехливість наркоманів або відверту послужливість, що виявляється пропонуванні «послуг» правосуддю в обмін на одержання необхідних йому засобів, які здатні вивести його з абстиненції.

Злочинці ретельно приховують джерело придбання наркотиків і тому розслідування часто закінчується без з'ясування такої важливої обставини. Із 100 кримінальних проваджень у 50-ти джерело придбання і наркотичних засобів не було встановлене, оскільки підозрювані посилались на те, що наркотики придбали у незнайомих йому на ринку, вокзалі, інших місцях, причому виключно для власного споживання. Тобто інколи джерела придбання наркотиків залишаються і межами діяльності слідчого. Замість виявлення збувальників слідчий у кращому випадку, обмежується посиланням на значні розміри вилучених наркотичних засобів.

У 60 % вивчених кримінальних проваджень допитувані давали неправдиві показання. Результати узагальнень свідчать, що слідчі не завжди проводять необхідні слідчі (розшукові) дії для відшукування джерела сировини. Інколи вони намагаються позбутися відомостей, і вимагають додаткового розслідування і лише за тією інформацією, яка явно відповідає дійсності, вживають заходів щодо її відпрацювань у межах одного кримінального провадження, або виділяють даний матеріал у окреме провадження.

Таким чином, неправда підозрюваних і обвинувачених у провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів є особливістю розслідування цих злочинів і надає проблемі розробки тактики боротьби з неправдивими показниками певної актуальності.

Допит наркоманів ускладнюється двома обставинами. З одного існує реальна можливість порушення законності. Наприклад, посадова особа, скориставшись станом допитуваного наркомана, може примусити його зізнатися у вчиненні інших злочинів. Можливий і варіант, коли та ж особа з жалю до мук наркомана, який знаходиться у стані абстиненції, дозволить вжити наркотики, а через деякий час ця обернеться скаргою на слідчого за те, що той умисно, за допомогою наркотику призвів до потрібного стану допитувану особу і таким чином отримав необхідну інформацію.

Під час допиту наркоманів доцільно залучати у якості спеціаліста лікаря-нарколога. До його обов'язків входить спостереження за допитуваним з метою постійного контролю за його психофізичним станом, надання консультаційної допомоги слідчому в оцінці адекватності реакції допитуваного на поставлені питання, а при необхідності – надання медичної допомоги або лікар вимагатиме припинити допит у ситуації, яка становить загрозу для життя і здоров'я допитуваного.

Обставини, які мають бути встановлені шляхом допиту підозрюваного, визначаються особливостями кожного провадження. Приблизний перелік їх може бути наступним.

При допиті особи, підозрюваної у збуті наркотиків, необхідно з'ясувати: як давно вона займається збутом наркотиків; хто втягнув її в цю злочинну діяльність; який механізм збуту наркотиків; у кого вона одержує наркотики, чи провадилося і ким їх розфасування; місце або місця, де відбувається передача наркотиків; чи знає вона осіб, від яких одержує наркотики, якщо не знає, з'ясувати прикмети зовнішності, одягу, номер, марку автомашини тощо; кому вона збуває наркотики: постійним клієнтам або випадковим особам; якщо ці особи є постійними клієнтами, з'ясувати їх адреси, телефони, прикмети

зовнішності й одягу, хто рекомендував їй цих людей або від кого вони вперше з'явилися; як вона одержує наркотики – з попередньою оплатою або віддає гроші після реалізації наркотиків; за якою ціною вона придбаває наркотики і за якою ціною їх реалізує; чи затримувалася правоохоронними органами, за яких обставин тощо.

При допиті виготовлювачів наркосировини рослинного походження з'ясовується: які та у яких розмірах вирощувалися рослини, чи було замовлення на вирощування, від кого саме, якщо ні, то кому передбачалося збути готову сировину, яким чином, за яку ціну, чи збувалася цій особі наркосировина раніше, коли, у якій кількості й за яку ціну; чи здійснювалися щодо виготовлювача які-небудь дії правоохоронними органами (попередження, знищення посіву, готової сировини тощо).

При допиті підозрюваних осіб, які займаються виготовленням наркотиків синтетичного походження, необхідно встановити: їх особу, функції в лабораторії, освіту, спеціальність, «стаж» підпільної діяльності; всі деталі технологічного процесу, джерела одержання сировини і необхідних компонентів, канали збуту, обсяг одержуваного продукту, деталі фінансового боку діяльності; яка технологія виготовлення того чи іншого наркотику з докладним описом його виготовлення (кількість компонентів, дозування, проведення хімічних реакцій, нагрів, фільтрування тощо).

При допиті затриманих при транспортуванні наркотиків варто встановити: як давно перевізник займається перевезенням наркотиків, хто втягнув його в цю діяльність; джерело вантажу і його місцезнаходження, характер перевезеного вантажу, одержувач; як передбачалося подолати прикордонний і митний контроль; яка винагорода належала за перевезення, від кого і яким чином вона має бути отримана; чи здійснювалися раніше аналогічні перевезення, коли, від кого і кому, у якому обсязі; як і де відбувається передача партій наркотиків; чи вживає наркотики перевізник; кому належить транспортний засіб, хто і як обладнав його схованками; паролі й засоби зв'язку з відправником і одержувачем.

У провадженнях щодо розкрадання або вимагання наркотичних засобів мають бути допитані співробітники підприємства, установи – місця перебування цих об'єктів і винні в злочині. У перших з'ясовуються всі обставини крадіжки (вимагання), у тому числі ким і коли виявлені ознаки злочину, хто підозрюється в його вчиненні, дані про особу вимагача, зміст його вимог і погроз. При цьому перевіряється версія про інсценування злочину з метою привласнити або розтратити наркотики.

При допиті організаторів і утримувачів кубел для наркоманів або токсикоманів мають бути з'ясовані всі обставини створення кубла, коло клієнтів, джерела придбання наркотиків або психотропних речовин, режим, установлений для відвідувачів, розмір плати за його відвідування, за наркотики.

У провадженнях щодо незаконної видачі або підроблення документів, що дають право на одержання названих об'єктів допитуються винні й особи, які одержали наркотики або відповідні документи. У перших з'ясовується, які наркотики або психотропні речовини міг придбати одержувач рецепта, у яких дозах і на якій підставі був виданий рецепт, чи були в одержувача показання до прийому виписаних ліків, чи одержала особа, яка незаконно видала рецепт, матеріальну вигоду, яку, у яких розмірах; чи мали місце аналогічні випадки у минулому. У разі підроблення зазначених документів винний допитується про мету і засоби підроблення, джерела придбання необхідних для цього технічних засобів, співучасників, аналогічні злочини у минулому.

Підозрювані у незаконному виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні або збуті наркотичних засобів поділяються на дві категорії:

1. Затримані з речовими доказами на місці вчинення незаконної дії з наркотичними засобами, які визнають себе винними і дають правдиві показання, тобто допит проводиться у безконфліктній ситуації.

2. Особи, що не визнають факт злочинної дії з наркотиками, тобто допит проводиться у конфліктній ситуації.

У першій ситуації достатньо з'ясовуються ті обставини, які ми зазначали вище. Однак слід враховувати, що під виглядом розкаяння може маскуватися

бажання уникнути відповідальності, ввести в оману правоохоронні органи. Отож, слід строго індивідуально оцінювати щирість поведінки і намірів особи.

Результат допиту підозрюваного з того ж кола питань, але в умовах конфліктної ситуації залежить, як правило, від повноти зібраної слідчим інформації про скоєний злочин, а також від тактики проведення допиту. Якщо контакт з підозрюваним установити не вдалося і він не бажає давати правдиві показання, то стосовно його можна обрати тактику поступового пред'явлення окремих доказів, що може сприяти усуненню конфліктної ситуації або зняттю напруженості. Як правило, слідчий зустрічається з однією з наступних версій допитуваного, яка пояснює наявність у нього наркотичних засобів: знайшов; виготовив для власного споживання; купив у невідомої особи; підкинули. При отриманні показань такого характеру слід використати тактичний прийом їх максимальної деталізації.

Якщо допитуваний стверджує, що наркотик він виготовив сам; власного споживання з дикорослої наркотиковмісної рослини, обов'язково треба з'ясувати, де це місце знаходиться, як його знайти, через і він там опинився і як виготовляв наркотик (технічні засоби, технологія тощо). Доцільно використовувати складання допитуваним схем, планів ділянок місцевості.

На вибір тактики допиту впливає і те, які взаємини склалися між учасниками злочинної групи, а це вимагає враховувати психологію кожної допитуваної особи. Як правило, перевізник відмовляється від виявлених наркотиків. У такому випадку на допиті необхідно спиратися на показання свідків із числа попутників, родичів щодо приналежності підозрюваному речей, у які упакований наркотик, а також висновок криміналістичної експертизи.

Тактичний прийом деталізації показань має двояке значення. По-перше, він дозволяє провести всебічну перевірку повідомлених допитуваним відомостей. По-друге, надалі можна планувати проведенні повторних допитів з цих же питань. По-третє, використовувати при оцінці результатів слідчого експерименту. Суперечності, що виникають у таких випадках, можуть бути використані для викриття неї правдивих показань підозрюваного або свідка.

При допиті другорядних членів групи слід враховувати, що вони дають показання охочіше, ніж активні учасники. Нерідко це малозабезпечені люди, які не завжди повністю усвідомлюють сутність вчинюваного ними злочину. З ними легше встановити контакт, змалювати небезпеку, яка їм загрожує, і роль організаторів. Належний аналогічний ефект у таких випадках справляють відомості про їх спосіб життя, отримувані прибутки, співставлені з мізерною часткою, за яку на посередника покладений основний ризик і відповідальність за вчинене.

Важливий і такий психологічний момент, як спосіб зберігання виявленого наркотику. Якщо він ретельно замаскований, зберігається у схованці, перекладений в упаковку, що належить господареві квартири, версія про випадковість може бути легко спростована. Допомагає у цьому випадку і допит свідків із числа родичів винного стосовно обмовки, часу передавання речей із наркотиками, про розмови, які при цьому відбувалися.

Інколи особи, що зберігали наркотики, прямо зацікавлені у викритті тих, хто передав їм наркотик, особливо коли останні заперечують свою причетність до наркотику і намагаються скласти всю відповідальність і того, хто його переховував. Тому в процесі допиту необхідно з'ясувати відомості стосовно усіх деталей, епізодів, про конкретних осіб. Він має бути проведений негайно, бо у подальшому допитуваний може і не ти всіх потрібних для встановлення істини показань.

Допит основних учасників злочину і його організаторів, як правило, не дає результатів, якщо вони не викриті іншими доказами, знайденими наркотиками при обшуку, показаннями свідків, висновками експертиз. Під час допиту ці особи намагаються знайти пояснення факту, що їх викриває; заявляють, що звинувачення сфальсифіковано, вишукують найменші процесуальні порушення, висувають усе нові заперечення. Підготовка до допиту даної групи обвинувачених вимагає найсерйознішої уваги, ретельного вивчення матеріалів провадження і доказів. Великого значення для одержання правдивих показань учасників злочину набувають речові докази.

Звичайно, при допитах наркоманів можуть використовуватися й інші тактичні прийоми, розроблені криміналістикою для одержання від допитуваного правдивих показань. До їх числа, зокрема, належать а) акцентування уваги на перших же неправдивих повідомленнях допитуваного; б) створення перебільшеного уявлення про обсяг зібраних даних; в) використання особливостей взаємин і співучасниками; г) подання наявних доказів у певній послідовності д) використання фактора раптовості при затриманні особи і виклик його на допит (у такому разі у підозрюваного виникає дефіцит часу на обдумування неправдивих пояснень, а також обмежене уявлення обсягу наявних доказів його вини).

Необхідно ретельно перевірити показання підозрюваного (особливо у тих випадках, коли він заявляє про своє алібі) шляхом допиту свідків, слідчих експериментів.

Переконувати допитуваного у необхідності дати правдиві показання доцільно шляхом виявлення і підкріплення позитивних якостей характеру допитуваного, використання внутрішніх протиріч у показаннях, суперечностей між показаннями та іншими доказами, з'ясування та усунення причин надання неправдивих показань. У 70 % підозрювані дали правдиві показання тільки під тиском зібраних доказів.

Змушені приховувати джерела надходження наркотиків і засобів їх придбання, наркомани перебувають у стані ізоляції. Ці переживання, властиві багатьом наркоманам, змушують їх шукати допомоги, яка не обмежується надіями на медицину. Постійно відчуваючи провину, знаючи, що у звичному соціальному оточенні припинити або не розпочати наркотизацію навіть після одужання майже не вдається, хворі-наркомани нерідко бажають, щоб наркотиків і їх розповсюджувачів не було зовсім. На цьому ґрунтується (на перший погляд, парадоксальне для необізнаних і, як правило, масковане) бажання багатьох наркоманів співпрацювати зі слідчим. Однак кожна з тих суперечливих тенденцій, співіснуючи, проявляється то меншою, то більшою мірою. Знаючи це, слідчий має сприяти підтвердженню позитивних мотивів,

формуванню прагнення розірвати всі зв'язки зі злочинним минулим. Установка на надання правдивих показань формується переконуванням допитуваного у небезпеці для його здоров'я і життя вживання наркотичних засобів і підкріпленням його бажання перебороти погану звичку. Для цього використовуються приклади зі слідчої практики та медицини, аналіз життєвого шляху самого підслідного, проведений порівняння його недавнього благополучного минулого і теперішнього неблагополуччя.

Особливістю допитів наркоманів є те, що вони нерідко уникають вільної розповіді. У таких випадках необхідно перейти до постановки запитань, кожне з яких разом з відповіддю повинне фіксуватися у протоколі допиту.

Організаційно-тактичну основу будь-якого допиту складає план і підготовлені питання. Плануючи провадження допиту, слідчий має виходити з того, що у першу чергу з'ясовуються питання по інкримінованих підозрюваному фактах. Лише після цього ставляться питання і з інших злочинних дій з наркотиками. Зробити це необхідно з двох причин: по-перше, підозрюваній може бути причетний і до них; по-друге, він може знати хто, де, коли їх учиняє і учиняв.

Допити осіб, не схильних до вживання наркотиків, проводяться за загальними правилами, розробленими криміналістикою. Викладене дозволяє зробити висновок, що допит винного у провадженнях щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів вимагає високої кваліфікації слідчого, ретельної продуманості при підготовці, вміння використовувати всі на докази, певних знань у фармакології, медицині, технології вирощування і збирання наркотико- та психотроповмісних рослин, способів і тарного виготовлення наркотиків, до яких вдаються злочинці.

Допит свідків. При розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, як свідки виступають: 1) очевидці затримання «на гарячому»; 2) особи, які повідомили про підпільну лабораторію; 3) технічний персонал установи, підприємства, що звернув увагу на специфічний запах у приміщенні, наявність незвичного сміття у виробничому приміщенні, коморах,

складських приміщеннях; 4) особи, які виявили розкрадання названих об'єктів; 5) споживачі наркотиків і психотропних речовин, відвідувачі кубел та їх обслуговуючий персонал; 6) родичі, знайомі підозрюваних; 7) свідки, які є наркоманами; 8) співробітники прикордонної служби, митниці, оперативні працівники.

Свідкам із числа попутників перевізника наркотиків, а також провідникам поїздів, водіям таксі, автобусів ставляться запитання про місце, де сів підозрюваний, хто його супроводжував, які речі були в нього. Водії таксі допитуються також про адреси, куди заїжджав підозрюваний, прикмети осіб, із ким він зустрічався, який вантаж і куди перевозився.

Різна інформація може бути отримана під час допитів знайомих, сусідів, родичів. При цьому необхідно враховувати взаємовідносини цих осіб, їх зацікавленість або можливість участі у злочинах, що майже завжди відображається у показаннях. У цьому випадку бажано оперативним шляхом одержати відомості про стосунки в сім'ї, спосіб життя і поведінку її членів, що допоможе слідчому обрати відповідну тактику і програму допиту. Зазначені свідки можуть повідомити про прикмети осіб, які відвідували підозрюваного, у кого він одержував і кому збував наркотики, з ким і куди виїжджав, на якому транспорті, що розповідав про поїздки.

Велике значення має виявлення і допит свідків із числа осіб, які споживають наркотики або є наркоманами, тому що вони, як правило, знають збувальників наркотиків та іноді погано до них ставляться. З урахуванням особи варто докладно роз'яснити, що добровільна здача наркотиків і активне сприяння розкриттю злочину звільняє від кримінальної відповідальності.

При розслідуванні кримінальних проваджень про незаконний обіг наркотичних засобів одним із шляхів одержання фактичних даних є використання спеціальних знань у формі **судової експертизи**.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про

обставини провадження, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

При експертному дослідженні наркотичних засобів можливо вирішення широкого кола питань щодо встановлення різних обставин суттєвих для правильного розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень. Ефективність використання у доказуванні результатів експертиз наркотичних засобів багато в чому залежу поінформованості слідчих органів про сучасні можливості цього і досліджень. Недостатня їх інформованість спричиняє незадовільну, підготовку матеріалів для експертизи, неточне формулювання питань, а інколи – помилкову оцінку висновків експертизи. Не всі практичні працівники звертають увагу на розшукові можливості експертизи наркотичних засобів, результати якої сприяють висуненню найбільш вірогідних версій, допомагають обмежити коло осіб або об'єктів, що перевіряються.

На сучасному етапі розвитку експертизи, в основному, вирішуються діагностичні завдання: визначення способу виготовлення наркотичних засобів, виду наркотичної сировини, технології застосовувані реактивів, пристосувань та ін.; установа виду рослинних наркотичних засобів кустарного виготовлення за згорілими залишками; виявлення слідів наркотичних засобів на предметах-носіях тощо. Переважна більшість питань, що виносяться на експертизу, пов'язана лише зі з'ясуванням природи об'єктів, віднесенням їх до наркотичних засобів.

Суттєвим етапом підготовки до проведення експертизи є вилучення, відбір, зберігання і упакування речових доказів – наркотичних засобів. Якщо вилучена велика кількість (більше 1 кг) наркотичних засобів: що становить однорідну масу (порошкоподібну, рослинну), нема необхідності всю її направляти на експертизу. Достатньо зафіксувати початкову вагу, а експерту направити середню пробу. Для сипучих форі гашишу, макової соломи – це 4-5 зразків масою 10-20 грамів, відбираються з різних частин. Для рідких форм (настоянки, екстракти) відбирають зразок середньої проби такої ж ваги, отриманий після ретельного перемішування вихідної маси. Інколи у постанові

вага речових доказів різко різниться з вагою, яка встановлюється експертом перед початком дослідження. Причиною цього може бути користування неперевіреними вагами, а також різниця у вологості об'єктів у момент вилучення слідчим і підчас дослідження експертом. Щоб уникнути цього, слід оперативно направляти вилучену речовину на експертизу, а якщо такої можливості немає, то просушити рослинні об'єкти перед зберіганням.

Особливу складність становить підготовка матеріалів ідентифікаційного дослідження. Порівняльні зразки можуть бути носіями властивостей сировини щодо умов існування конкретної окремої маси. Основна вимога, що висувається до порівняльних зразків повне відображення властивостей ототожнювального об'єкта. Так, щоб вирішити питання про конкретну ділянку зростання наркотику або психотроповмісних рослин, зразки порівняння відбираються з ділянки, що перевіряється, одразу після вилучення речових доказів у підозрюваного. Це пояснюється значною мінливістю рослин залежно від фази вегетації, особливо у весняно-літній період. Зразки, зібрані пізнішу фазу розвитку порівняно з експертними об'єктами, можуть бути непридатними для дослідження. Проби по 5-10 рослин відбираються з різних місць поля (ділянки). Одночасно відбираються проби ґрунту вагою 100–150 г з місця виростання рослин (на глибині 15-20 см). Крім порівняльних зразків на експертизу направляються схеми їх відбору і способи вилучення. Представлені експертіві схеми використовуються на етапі порівняльного дослідження, коли необхідно оцінити виявлені спільні та відмінні риси у властивостях рослинних об'єктів.

Для вирішення питання про конкретне місце виготовлення наркотичних засобів разом із зразками досліджуваних речовин необхідно направляти предмети, знаряддя, засоби, які могли бути використані для їх виготовлення: прес-форми, сита, ножі, ваги та ін.

Основна вимога до пакування речових доказів при будь-яких видах дослідження – поміщення їх у окрему тару (флакон, пакет та ін.), яка унеможливила б пошкодження і зміну властивостей об'єктів. Тара повинна

відповідати розмірам, обсягові об'єктів, що направляються на експертизу, і мати надійне укупуорювання, міцну перев'язку.

Формулювання питань і, відповідно, постановка завдання діагностичного або ідентифікаційного дослідження викликає у практичних працівників певні труднощі.

Так, крім питання про належність об'єктів до наркотичних засобів, інколи у постанові порушується питання про хімічний склад наданих об'єктів. Висновок експерта у цьому випадку не має, здебільшого, ніякого інформаційного і доказового значення, оскільки рослинні об'єкти або синтетичні засоби містять у своєму складі до 20 хімічних елементів і десятки органічних сполук. Тому висновок експерта з повним переліком компонентів інколи важкодоступний для сприйняття, а для його розуміння необхідні спеціальні знання.

На вирішення експертизи нерідко виносять питання правового характеру, що не належать до компетенції судового експерта. Так, в одному кримінальному провадженні на вирішення експертизи наркотичних засобів було винесене питання: «Чи є дана рослина забороненою для вирощування?».

Суттєві труднощі відчувають слідчі працівники при формулюванні завдань експертові на проведення ідентифікаційних досліджень. Ідентифікаційні питання щодо наданих на дослідження порівняльних зразків часто нечітко визначені, не містять вказівки на конкретний об'єкт ототожнення. Завдання формулюється у вигляді встановлення «однаковості», «схожості», «однорідності», «тотожності» об'єктів собою. У деяких випадках кінцеве завдання, наприклад, ідентифікація цілого за окремими частинами, підміняється постановкою проміжних завдання по встановленню однаковості за природою, хімічним складом та ін. При постановці ідентифікаційних питань необхідно точно вказувати індивідуально визначений об'єкт, що підлягає ідентифікації. Зважаючи різноманітність об'єктів ототожнення, які розглянуті вище, у кожній конкретному випадку слідчому необхідно виділити його з

елементів матеріальної обстановки злочину і конкретизувати як окреме матерія утворення.

Слід відзначити, що більшість висновків за результатами експертизи наркотичних засобів формулюються у вигляді встановлення спільні родової чи групової належності об'єктів. Установлення індивідуальні тотожності при дослідженні наркотичних засобів – явище рідкісні. Лише в окремих випадках, коли сліди відбивають стійки трасологічні ознаки знарядь і засобів виготовлення наркотику, з'являється можливість ототожнення, наприклад, прес-форм, рубально-різальних інструментів та ін. Через те при вилученні стебел конопель слід звертати увагу на наявність на них слідів зрізування, а при обшуку (огляді) підозрюваних – на наявність різальних інструментів (ножів, ножиць та ін.).

Експертиза наркотичних засобів може вирішити такі питання: 1) яка природа поданої на дослідження речовини і чи є вона наркотичним засобом або психотропною речовиною; 2) якщо подана на дослідження речовина належить до числа наркотичних засобів або психотропних речовин, то до якої групи вона належить; 3) який зміст наркотичних або психотропно активних компонентів у речовині, поданій на дослідження; 4) чи є сліди наркотичних засобів або психотропних речовин на поданих на дослідження об'єктах, якщо так, то яких саме; 5) чи містять подані на дослідження тютюнові вироби наркотичні засоби, якщо так, то які саме; 6) чи є в залишках викуреного тютюнового виробу або попелу наркотичні засоби, якщо так, то які саме; 7) чи виготовлені подані на дослідження наркотичні засоби або психотропні речовини за єдиною технологією; 8) чи мають подані на дослідження наркотичні засоби загальну групову належність за використаною для їх одержання сировиною; 9) чи не становили єдиної маси подані на дослідження зразки наркотичних засобів або психотропних речовин; 10) який технологічний процес використано для одержання поданих на дослідження наркотичних засобів і психотропних речовин; 11) чи може бути використана як сировина для кустарного виробництва наркотичних засобів подана на дослідження рослинна маса

(рослини); 12) чи є подана на дослідження рослинна маса відходами від кустарного виробництва наркотичних засобів.

Судово-фармакологічна експертиза вирішує такі питання: 1) чи є досліджувана речовина лікарською, якщо так, то якою саме; 2) чи є на (в) аналізованому предметі (флакон, шприц тощо) залишки (сліди) фармацевтичних засобів, якщо так, то яких саме; 3) чи є в поданих ліках які-небудь домішки, якщо так, то які саме й у яких кількостях; 4) чи можуть ці ліки застосовуватися без призначення лікаря; 5) якщо аналізована речовина є лікарським засобом, який порядок його відпуску в лікувальних цілях, чи може він видаватися аптеками без рецепта лікаря, у яких формах і яка гранична кількість відпуску за одним рецептом (в одні руки).

Агротехнічна експертиза допомагає вирішувати питання: 1) чи мають досліджувані посіви культур, що містять наркотики, дикий або культурний характер, виходячи з розташування рослин, відстаней між кущами, доглянутості, щільності посівів, висоти кущів, відсотка зайнятої під рослинами площі присадибної ділянки та інших чинників; 2) у якій фазі вегетації перебувають рослини, виявлені на певній ділянці; 3) який очікується врожай.

Судово-ботанічна експертиза дає можливість вирішити такі питання: 1) чи є досліджувана рослина (частини рослини) наркомісткою, якщо так, то до якого виду вона належить; 2) чи аналогічні досліджувані рослини зразкам рослин, вилучених із місця посіву; 3) де знаходиться зона зростання досліджуваної рослини.

Хіміко-технологічна експертиза може вирішити такі питання: 1) чи можна на виявленому устаткуванні й з використанням виявленої сировини і реактивів одержати речовину з певною структурною формулою; 2) якщо так, то який хімізм цього процесу, які реактиви і сировина необхідні для його здійснення, які відходи можуть мати місце при цьому; 3) яка продуктивність установки для одержання речовини з певною структурною формулою.

Медико-наркологічна експертиза вирішує такі питання: 1) чи не перебуває особа у стані наркотичного сп'яніння; 2) чи є ознаки недавнього

вжитку наркотичних (психотропних) засобів і яка давність їх уживання; 3) який наркотичний засіб був ужитий; 4) у який спосіб вводився в організм наркотичний засіб і в якій кількості; 5) чи є на тілі особи сліди у вигляді тілесних ушкоджень, що свідчать про введення в організм наркотичних засобів, якщо так, то який їх характер, локалізація, кількість.

Установлені експертизою факти, безсумнівно, мають важливе значення у кримінальному судочинстві. Однак зробити висновок про їх роль у доказуванні, виходячи тільки з обсягу інформації, що міститься у них, неможливо. Слідчому важливо за кожним провадженням, щодо якого проведена експертиза, визначити, яким чином у доказуванні можна використати висновок експерта, яке його доказове значення. Визначити роль висновку експертів при доказуванні у кримінальних провадженнях можна тільки з урахуванням конкретних обставин і у сукупності з іншими доказами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Настільна книга слідчого: [Наук.-практ. Видання для слідчих і дізнавачів] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2007ю – 728 с.
2. *Мирошниченко Н.А., Музыка А.А.* Уголовно-правовая борьба с наркоманией. Киев; Одесса: Вища шк. Голов, изд-во, 1988. – 298 с.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про обіг в Україні і засобів, психотропних речовин, к аналогів І прекурсорів»//Голос України. – 1999. – 17 серп.
4. *Одерій О.В., Лисенко В.М.* Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: Наук.-практ. посіб. – Х.: Золоті сторінки, 2004. – 164 с.
5. *Авакян Р. О.* Наркомания и методы борьбы с нею / [Спец. ред. Г.М. Воскресенский]. – Ереван, 1990. – 323 с.
6. *Бабаян Э.А., Гоюпапський М.Х.* Наркология: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. і доп. – М.: Медицина, 1990. – 336 с.
7. *Губський Ю.І., Шаповалова В.А., Кутько І.І., Шаповалов В.В.* Лікарські засоби у психофармакології. – К.: Здоров'я; Х.: Торсінг, 1997. – 288 с.
8. *Шевчук В.М.* Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики: Монографія, – Х.: Гриф, 2003. – 280 с.
9. *Пауэлл Уильям.* Поваренная книга анархиста. – М.: Русский раритет, 1995. – 164 с.
10. *Криминалистика: Учеб. для вузов/ И.Ф. Герасимов, Л.Л. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.; Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина.* – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 672 с.
11. *Салтевський М.В.* Криминалистика. В современном изложении юристов. – Х.: ИМП «Рубикон» 1997. - 432 с.
12. *Криминалистика: Учебник для вузов / А.Ф. Волынский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др.; Под ред. проф. А.Ф. Волынского.* – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615с.
13. *Тертышник В.М.* Уголовный процесс: Учеб. пособие. – 2-е изд., пер, и доп.– Харьков: Арсис, 1999. – 528 с.
14. *Тищенко В.В.* Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: Монография. – Одесса: Юрид. лит., 2002. – 360 с.
15. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики. В 3 т. – Т. 3: Криминалистические приемы и рекомендации. – М.: Юристь, 1997. – 480 с.
16. *Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР.* – Волгоград, 1984. – 240с.
17. *Криміналістика: Підручник для студентів юридичних вищих навч. закладів / Кол. авторів за ред. В.Ю. Шепітька.* – К.: Видав. Дім “Ін Юре”. – 2001. – 414 с.

18. *Макдональд Дж., Кеннеди Дж.* Уголовное расследование преступлений, связанных с наркоманией / Всесоюз. центр переводов. – М., 1987. – 336 с.
19. *Леви АЛ, Михайлов А.М.* Обыск: Справочник следователя. – М.: Юрид. лит., 1983.– 95 с.
20. *Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред проф. Р.С. Белкина.* – М.: Изд. группа «НОРМА-ИНФРА». - М, 1999. - 990 с.
21. *Коновалова В.Е* Допрос: тактика и психология. – Харьков: Консум, 1999. – 157 с.
22. *Карнеева Л.М.* Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования. – Волгоград, 1976. – 142 с.
23. *Криминалистика: Учеб. для студентов вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина* – М.: Высш. шк., 1994. – 528 с.
24. *Закон України «Про судову експертизу» // Голос України.* – 1994. – 21 квітня.